

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filosofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Terézia Šimunkinová
Bismarckův Kulturkampf
(analýza kulturního boje v Německé říši)
Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.

OLOMOUC 2009

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 15. března 2009

OBSAH

ÚVOD.....	4
1. NĚMECKÉ SJEDNOCENÍ.....	7
Liberálové a německé sjednocení.....	7
Katolíci a německé sjednocení.....	7
Německá ústava.....	9
Zahraniční politika po sjednocení.....	12
2. CENTRUM.....	15
2.1 Poláci na území Německé říše.....	15
2.2 Vztahy Centra s kancléřem.....	18
2.3 Májové zákony a následné církevní perzekuce.....	22
3. PIUS IX.	29
3.1 Bismarck a Pius IX.....	29
3.2 Ignác Döllinger.....	33
3.3 I. Vatikánský koncil.....	34
4. LEV XIII.....	40
4.1 Diplomatická politika Lva XIII.....	40
4.2 „Dělnický papež“.....	42
4.3 Usmíření s Německem.....	44
ZÁVĚR.....	47
ANOTACE.....	50
PRAMENY A LITERATURA.....	51
PRAMENY.....	51
LITERATURA.....	51
ABSTRAKT.....	54

Úvod

Tématem mé bakalářské práce je Bismarckův Kulturkampf. Téma jsem si vybrala proto, že umožňuje analytické zkoumání z několika úhlů pohledu. Kulturní boj zasahoval jak do německé vnitřní politiky, tak i do politiky zahraniční. Dále ovlivňoval životy obyčejných občanů (nejen katolického vyznání) a v neposlední řadě po několik let zásadním způsobem ovlivňoval vztahy nově sjednoceného Německa s jedním z nejdůležitějších mocenských center Evropy – s Vatikánem. Tyto všechny aspekty kulturního boje umožňují stanovení celé řady hypotéz. Já jsem se ve stanovování hypotézy do značné míry zaměřila na událost, která Kulturkampfu bezprostředně předcházela, a která podle mě rozhodujícím způsobem ovlivnila výsledek celého kulturního boje. Touto událostí je sjednocení Německé říše. Obě události – Kulturkampf a německé sjednocení jsou navzájem velmi provázané a mají především společný jeden faktor. Tímto faktorem je německý lid, který do značné míry rozhodl o úspěchu či neúspěchu obou událostí. Ve své práci jsem se proto také zaměřila na tento živel, jehož význam se mi zdál při četbě literatury do značné míry opomíjen. Hypotéza mé práce tedy zní: „Bismarck prohrál Kulturkampf, protože Němci nebyli spjati s novým státem.“ Ze znění hypotézy je zřejmé, že za jeden z rozhodujících aspektů, které ovlivnily průběh a výsledek kulturního boje, považuji německý lid a německé sjednocení.

Metodologii jsem zvolila analýzu, protože se jedná o téma čistě historické a tato metoda je nejvhodnější. Jelikož kulturní boj neprobíhal pouze v Německu, ale i v jiných státech, nabízela se zde komparace dvou nebo více zemí. Ovšem Kulturkampf byl oproti jiným státům natolik odlišný jak svou silou, tak politicko-geografickými podmínkami, že analýza jednoho státu se zdála být vhodnější.

Geografické vymezení tématu je jasné, přestože se kulturní boj týkal především Pruska, jeho dopady se týkaly celého Německa. Pouze v některých kapitolách se úžeji zaměřím na jednotlivé německé oblasti, jako byl pruský zábor nebo jihoněmecké státy. Časové vymezení tématu je od počátků ideje maloněmeckého sjednocení, tzn. od založení Severoněmeckého spolku. Práce končí samotným ukončením kulturního boje, kdy došlo ke smíru mezi Bismarckem a Lvem XIII., tj. zhruba v polovině 80. let 19. století.

Téma je široce zpracováno jak v české, tak v cizojazyčné literatuře všeho druhu, tzn. od pramenů přes knihy až po odborné články. Nejvíce zdrojů lze pochopitelně nalézt v němčině, ale také například v angličtině jsou k sehnání kvalitní zdroje. Jediné, s čím může mít český čtenář při četbě německé literatury problém, je to, že starší zdroje jsou tištěny švabachem, což velmi komplikuje četbu těchto knih. Jak už jsem se zmínila výše, za jedinou nevýhodu literatury, která se věnuje tomuto tématu, považuji nedostatečnou analýzu příčiny neúspěchu kulturního boje. Většina literatury se omezuje pouze na výčet perzekucí, kterým museli katolíci v Německu čelit a pouze malá část se detailněji zabývá skutečnými příčinami Bismarckovy prohry.

Práce je členěna do čtyř kapitol, které se dále člení na další podkapitoly. První kapitola se jmenuje německé sjednocení a sestává se celkem ze čtyř částí. V prvních dvou se zabývám postojem liberálů a katolíků k založení německé říše. Ve třetí části se věnuji procesu sestavování německé ústavy i jejímu samotnému obsahu. Poslední část první kapitoly patří německé zahraniční politice po založení Říše. Druhá kapitola se jmenuje Centrum a jak už název napovídá, je zde analyzována tato německá katolická strana a všechny aspekty s ní bezprostředně související. V první podkapitole se věnuji polskému národu na území Německé říše, konkrétně v pruském záboru. Poláky jsem zde zařadila především proto, že byli kvůli jejich katolické víře významnými spojenci Centra a také na ně dopadaly perzekuce plynoucí z jejich náboženství. Druhá podkapitola popisuje vztahy centra se samotným kancléřem a poslední podkapitola se zabývá tzv. májovými zákony, které byly symbolem kulturního boje. Třetí a čtvrtá část bakalářské práce se zabývá vztahem Německa s papeži. Třetí kapitola je věnována Piu IX. První podkapitola je obecná a popisuje vztahy Německa s Vatikánem v době pontifikátu Pia IX. Druhá podkapitola se věnuje fenoménu Ignáce Döllingera, představitele tzv. Starokatolické církve, která se vymezila proti politice papeže Pia IX. a za to se těšila podpoře kancléře Bismarcka. Poslední podkapitola analyzuje I. Vatikánský koncil, jednu z nejkontroverznějších událostí své doby, kdy byla ustanovena neomylnost papeže v duchovních otázkách. Poslední kapitola mé bakalářské práce popisuje vztah Německa s papežem Lvem XIII. Nejprve se věnuji Lvu XIII. jako diplomatovi, kterým skutečně byl, což mu umožnilo zlepšit vztahy Vatikánu s celou řadou evropských států. Dále následuje kapitola o

usmíření se Německa s papežem, které znamenalo ukončení celého kulturního boje. Poslední část celé bakalářské práce analyzuje dělnickou politiku papeže Lva XIII. Zde se věnuji zejména společné motivaci papeže a kancléře k této politice.

V práci jsem shrnula nejdůležitější aspekty Kulturkampf, podařilo se mi v dostatečné míře zaměřit na zkoumanou hypotézu. Zejména v první kapitole věnované německému sjednocení, ale i v dalších částech, např. o papeži Lvovi XIII. nebo straně Centrum. Za nedostatek mé práce považuji málo pramenů, zvláště v německém jazyce, které jak už jsem zmínila výše, jsou psány švabachem.

Závěrem bych chtěla poděkovat vedoucímu práce, panu doc. Jiřímu Lachovi, za poskytnuté rady a konzultace v průběhu psaní bakalářské práce.

1. Německé sjednocení

1.1 Liberálové a německé sjednocení

Liberalismus v Německu byl silně spojen s nacionálním aspektem (podpora maloněmectví) a liberální stranu lze považovat za hlavního propagátora sjednocení německých států, to znamená, že byla v přímé opozici Centra. Liberalismus v Německu ovšem nelze ztotožňovat s britským liberalismem, který měl za vzor stát ‚nočního hlídače‘. Němečtí liberálové si uvědomovali, že lokálpatriotismus a náboženské rozdělení jsou natolik silné, že by mohly ohrozit samu existenci nového císařství. Proto podporovali silnou státní autoritu a soustředili se spíše na sekularizaci Německa a oddělení církve od státu. Liberálními stranami myslíme Národní liberální stranu a Pokrokovou stranu.

„V období úvah nad ústavou Severoněmeckého spolku v roce 1867 a během vytváření říše v letech 1870-1871, národní liberálové hráli aktivní roli, podporovali Bismarcka nejen svými hlasy v parlamentu, ale také celoněmeckou národní agitací.“¹ Přesto podpora nebyla bezvýhradná, strana především sledovala zahrnutí svých požadavků do nově vznikající ústavy. S kancléřem se téměř bezvýhradně shodovali na požadavku co nejrychlejšího sjednocení Německa, včetně jihoněmeckých států Bavorska, Württemberska a Bádenska.

Konzervativci tak byli v době sjednocování Německa v opozici a jejich strany v té době mocensky ztrácely na úkor liberálů. Bismarckovi se spolupráce s liberály příliš nezamlouvala, bral ji jako východisko z nouze, a po založení říše se brzy vrátil zpět ke „svým“ konzervativcům.

Katolíci a německé sjednocení

„Nově se utvářející německý stát byl budován spíše na prusko-německo-protestantské myšlence sjednocení. Katolická tradice naopak představovala odkaz Svaté říše římské, charakterizovaný přesahem nad stát a národ.“² Katolíci zastávali velkoněmecké řešení. Odmítali sjednocení německých států pod vedoucím Pruskem. Více se také ve svých zájmech

¹ MORK, R. Gordon: *Bismarck and the „Capitulation“ of the German Liberalism*. The Journal of Modern History, 43, 1971, č. 1, s. 65.

² SUCHÁNEK, Drahomír: *Bismarckův kulturní boj – kořeny, příčiny, souvislosti*. Historický obzor, 11, 2000, č. 11-12, s. 257.

orientovali na papeže než na pruskou vládu. Hlavním představitelem konzervativních zájmů bylo samozřejmě Centrum. Přestože tato strana zažila největší rozmach až po samotném založení Německé říše, již při jejím sjednocování hrála roli. Centrum odmítalo maloněmeckou variantu pod pruskou taktovkou a bojovalo za velkoněmecké sjednocení. Uvědomovalo si, že kdyby se v Německu připojilo Rakousko, tj. realizace velkoněmecké myšlenky, byla by pozice katolíků ve státě mnohem lepší. Proto se katolíci aktivně angažovali roku 1848 a zasedali i v revolučním shromáždění. Katolíci se svou podporou Rakousku byli trnem v oku liberálům s jejich maloněmeckou vizí. Tento spor vyřešila porážka Rakouska roku 1866 a následné vytvoření Severoněmeckého spolku.

Spojenci Centra byli Poláci a Německohannoverská strana, která vznikla krátce po anexi těchto území k Prusku. Byla to strana monarchistická a vůči Prusku nepřátelsky naladěná. Dále pak Bavorská patriotistická strana, která vznikla sloučením bavorské pravice a v roce 1887 se sloučila s Centrem. „Od té doby tvořili poslanci původem z Bavorska podstatnou část frakce Centra, podobně jako Alsaská a lotrinská protestní strana, která vyjadřovala názory téměř veškerého zemského obyvatelstva vůči připojení k Prusku.“³

Katolické politické síly na Jihu se začaly organizovat po založení Severoněmeckého spolku, který byl záhy přetvořen v Německý celní spolek. Při prvních volbách do celního parlamentu v Bavorsku a Wüttembersku zvítězily katolické síly. Bismarck tento výsledek nečekal a byl jím zklamán. Na druhou stranu stále zdůrazňoval nutnost dialogu a německého vlastenectví. Nechtěl s jižními státy jednat nátlakem, ale přál si, aby se připojily z vlastního přání, protože jinak by se Německo pouze zmítalo se svými vnitřními problémy a to by ho paralyzovalo v úspěšné zahraniční politice. To se raději vnitřně smířil s delším časovým obdobím sjednocování. To liberálové s připojením spěchali více a důrazně apelovali na připojení Bádenska k Severoněmeckému spolku. Kancléři toto připadalo jako cesta do slepé uličky, která by nic neřešila. „Liberální hnutí za jednotu naproti tomu chtělo na základě výsledků z roku 1866 maloněmecký národní stát, a ne Velkorusko-severoněmecké řešení.“⁴

³ SUCHÁNEK, Drahomír: *Bismarckův kulturní boj – kořeny, příčiny, souvislosti*. Historický obzor, 11, 2000, č. 11-12, s. 254.

⁴ MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck*. Olomouc, Votobia 1995, s. 80.

Jihoněmecké státy byly také z důvodu převažující katolické víry v řadách svých obyvatel velmi orientováni na Rakousko. To si nepřálo připojení Jihu k Severoněmeckému spolku a symbolem tohoto postoje byl rakouský ministr zahraničí hrabě von Bust. „Tvrdil, že pražský mír zakazuje slučování jihoněmeckých států se Severoněmeckým spolkem.“⁵

Německá ústava

„Založením Severoněmeckého spolku dosáhl Bismarck sjednocení části Německa severně od Mohanu. Tento akt mohl být ovšem jen mezistupněm na cestě k sjednocení celého Německa. Ale po válce s Rakouskem mělo Prusko kvůli své tvrdé anekční politice severně od Mohanu na jihu Německa ještě méně přátel než předtím.“⁶ Bismarck věřil, že získá ostatní země pro Severoněmecký spolek. Hlavním sjednocovacím prvkem měl být společný ekonomický prostor. Samotná ústava Severoněmeckého spolku byla také poměrně liberální. Kancléři bylo jasné, že kdyby tomu bylo naopak, země by do spolku nevstoupily.

Přestavbou Severoněmeckého spolku na Německý celní spolek měla integraci států pouze urychlit, avšak hned v prvních volbách se do parlamentu dostaly frakce, které odmítaly německé sjednocení. Tyto frakce se skládaly především z katolíků, Poláků a Welfů.⁷ Kvůli tomuto výsledku voleb byla celá německá integrace na čas zpomalena, ovšem „záchranu“ poskytl francouzsko-pruský spor o nástupnictví na španělský trůn. Tento spor působil na německé obyvatelstvo jako tmel, díky němuž se všichni alespoň na čas cítili jako Němci a ne jako příslušníci jednotlivých německých států. Co se týče samotné prusko-francouzské války, mělo se všeobecně za to, a Paříž s tím počítala, že jihoněmecké státy zůstanou neutrální a budou celý spor o vyprázdněný španělský trůn chápat jako pruskou záležitost. Apel na národní cítění však v roce 1870 již padl na úrodnou půdu. Ve válce proti Francii bojovaly jihoněmecké jednotky pod pruským velením. Válka neskončila porážkou Francie u Sedanu, ale pokračovala lidovým odporem Francouzů proti německým

⁵ MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck*. Olomouc, Votobia 1995, s. 80.

⁶ MÜLLER, Helmut: *Dějiny Německa*. Praha, Lidové noviny 2004, s. 180.

⁷ Tamtéž, s. 181.

jednotkám, který vyvrcholil obléháním Paříže. Válka proto formálně skončila až 28. ledna 1871, kdy byla podepsána mírová smlouva mezi oběma státy.

Německá říše byla vyhlášena 18. ledna 1871 ve Versailles. Sjednocení Německa bylo po vítězné válce jasnou věcí. Jižní státy byly nadšené z vítězství a jedinou otázkou zůstávalo, jaké budou pravomoci jednotlivých států v nové říši. Bismarck trval od počátku na pravidlech vyplývajících ze severoněmecké ústavy a zvláštní pravomoci odmítal. Nakonec však musel jednat s každým ze čtyř jihoněmeckých států, kterých se připojení týkalo, zvlášť. Nejvíce zvláštních práv si vydobylo Bavorsko. Bavorsko a Württembersko si nakonec podle ústavy ponechaly výsadní posty. Vlastní poštovní a železniční správu a v době míru dokonce vlastní vojenskou svrchovanost.⁸ Liberálové měli s tím zpočátku problém, ale nakonec museli ustoupit, protože Bavorsko bylo příliš silné a příliš významné.

Z jihoněmeckých států bylo nejsilnější Bavorsko, které také při založení Německa s Pruskem vyjednalo vlastní diplomatické zastoupení v zahraničí a předsednictví v Říšské radě pro zahraniční záležitosti. Bádensko a Württembersko se tedy orientovaly spíše na něj, v obecné míře si ale všech 20 německých států snažilo co nejvíce zachovat svou vlastní identitu a s novým císařstvím se ztotožňovaly jen obtížně a velmi pomalu. „Největší problémy dělaly velkovévodství Hesensko a Bavorsko. První, protože se nechtělo zřítí své severní provincie a to druhé, protože vždy tajně počítalo s vlastním vedením Jihoněmecké unie.“⁹ Bavorský král Ludvík II. nebyl příliš spokojen s Bismarckovými plány a chtěl připojení Bavorského království k severnímu spolku jen volnou smlouvou. Přimět zástupce jižních států se kancléři podařilo až poté, co je pozval do Versailles, kde na ně chtěl zapůsobit jak svou vlastní osobností, tak silou okamžiku. Jeho silnou zbraní také bylo zabránění Alsaska a Lotrinska Francii.¹⁰

K připojení jihoněmeckých, silně katolických států významně přispěl také mohučský biskup Wilhelm Emmanuel von Ketteler. Jak politikové, tak obyčejní občané si dokázali velice rychle spočítat, že v Německém císařství by byli v menšině a protože již měli zkušenosti s Pruskem, báli o svobodu své víry.

⁸ PLETICHA, Heinrich: *Deutsche geschichte*. Gütersloh, GmbH 1987, s. 18.

⁹ BEUMELBURG, Werner: *Bismarck gründet das Reich*. Berlin, Bernard Stalling Oldenburg 1932, s. 300.

¹⁰ ŠUSTA, Josef: *Dějiny Evropy v letech 1812-1870*. Praha, VESMÍR 1923, s. 154.

„Nejdůležitějším problémem nově založené a mocenskými prostředky vytvořené říše byla otázka, zda se podařilo spojit nový německý stát s masami obyvatelstva.“¹¹ Biskup Ketteler se však snažil tyto obavy mírnit, jako hlavní argument používal pruskou mocenskou politiku-to připojovalo převážně katolické oblasti a tak samo ztrácelo čistě protestantský charakter. Poměr mezi oběma křesťanskými proudy se tak postupně stále více vyrovnával.

Ústava Německé říše byla pouhým opisem ústavy Severoněmeckého spolku. Traduje se, že Bismarck ji měl za léta svého plánování tak promyšlenou, že mu k jejímu nadiktování stačilo několik málo hodin. Ústava to byla konzervativní, království mělo mnohem větší moc než lid. Byla tedy formou revoluce shora. Z ústavy bylo patrné mocenské hnutí mezi spolkovým sněmem, ovládaným Pruskem, a říšskou radou. Problémy při tvorbě byly s odpovědností kancléře. Ten měl být odpovědný za zákony, ale nebylo jasné, jakému orgánu. Prvním návrhem na německého kancléře byl Savigny. Bismarck se ale rozhodl, že se jím stane sám, aby zamezil vzniku druhého mocenského centra v zemi. Zároveň si však podrží místo pruského ministerského předsedy. Bismarck se tak stal jediným mužem odpovědným za německou politiku, nikdo však nevěděl, komu vlastně odpovědný byl.

Samotná ústavní podoba nového státu, totiž císařství, nebyla na počátku bezvýhradně přijata. Bismarck o císařství stál, protože tím splňoval tužby měšťanstva, na druhou stranu sám budoucí německý císař měl s tímto titulem problém, protože jasně nedefinoval jeho budoucí postavení. Titul „pruský král“ mu připadal mnohem vhodnější a výstižnější, s tím ovšem tvrdě nesouhlasily jihoněmecké státy, pro které byl tento titul symbolem pruské hegemonie v budoucím sjednoceném státě.¹² Bismarck cítil, že přimět pruského krále k přijetí císařské koruny bude ještě problém. Nasadil tedy veškerý svůj diplomatický um a dokázal přimět bavorského krále Ludvíka II. k tomu, aby společně s ostatními spolkovými knížaty nabídli císařský titul pruskému králi. Po schválení tohoto kroku v říšském sněmu byla tato nabídka pruskému králi slavnostně přednesena v jeho hlavním stanu u Paříže. Král

¹¹ MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck*. Olomouc, Votobia 1995, s. 98.

¹² MÜLLER, Helmut: *Dějiny Německa*. Praha, Lidové noviny 2004, s. 184.

ovšem tuto nabídku přijal až poté, co se přesvědčil o souhlasu všem spolkových panovníků s tímto krokem.¹³

Ústava byla schválena zástupci lidu, kteří volili podle všeobecného tajného hlasovacího práva a vstoupila v platnost 16. dubna 1870. Po německé jednotě volali na jihu snad jen jihoněmečtí demokraté. Šlechta ji odmítala. Představitelé jihoněmeckých států se před prusko-francouzskou několikrát vyjádřili, že by raději snesli připojení k Francii nežli k Prusku.

Historik Hans Ulrich Wehler o říšské ústavě hovoří jako o: „osvíceném konstitucionalismu, ve kterém mohou dále neporušeně přežívat základní principy absolutismu.“¹⁴

Zahraníční politika po sjednocení

Bismarckovi bylo od počátku jasné, že Kulturkampf dosáhne mezinárodního rozměru a nebude se týkat pouze vztahu Německa s papežem. Nešlo zde ani tak o šíření samotných myšlenek do zahraničí, jako spíše o ovlivňování politiky zahraničních panovníků směrem k papeži. Sjednocená Itálie byla s papežem na kordy, neboť mu zabrala jeho papežský stát. Dohoda mezi těmito dvěma subjekty byla v nedohlednu a Italové by mohli být v důsledku kancléřovy domácí protikatolické ofenzívy ve svém postoji utvrzeni a povzbuzeni. Francie je a bude na straně papeže, to bylo jisté, tím že se Itálie přidá ideově na stranu Německa, Francie se od ní odvrátí a to bylo pro kancléře výhodné. Velice se obával zahraniční koalice států proti Německu, které bylo na počátku vnitřně velmi slabé a jakákoliv zahraniční přesila, byť jen na diplomatické úrovni, by ho mohla vnitřně ještě více rozštěpit. Další evropská velmoc, která byla ve hře, bylo Rusko. To se svou pravoslavnou vírou bylo jasným spojencem Německa proti Římu. Rusko také mělo vnitřní problémy s Poláky, kteří byli pobuřováni římskými papeži proti pravoslavnému uzurpátorovi.

Bezprostředně po vzniku Německé říše se Bismarck snažil o korektní vztahy s Vatikánem a také ohledně Prvního Vatikánského koncilu si odpustil výraznější emoce. Jeho kroky byly v tomto směru čistě pragmatické. Evropské velmoci nebyly sjednocením Německa vůbec nadšené. Byly zvyklé na oslabené

¹³ ŠUSTA, Josef: *Dějiny Evropy v letech 1812-1870*. Praha, VESMÍR 1923, s. 155.

¹⁴ PLETICHA, Heinrich: *Deutsche geschichte*. Gütersloh, GmbH 1987, s. 18.

roztříštěné státy, které mají problémy se navzájem dohodnout. Bismarck si dobře uvědomoval, že nebude mít v Evropě spojence (snad kromě Ruska) a spíše se obával vzniku protiněmeckých koalicí. Nemohl si tedy dovolit nepřátelská gesta vůči Vatikánu, za kterým stály katolické státy. „Bismarck si uvědomoval, že úspěšná zahraniční politika závisí na jeho schopnosti přesvědčit cizinu, že Německo stojí za ním.“¹⁵

Bismarck bytostně nesnášel války. Nepředstavovaly pro něj čas, kdy národ povstává a bojuje za společnou věc, ale naopak pro něho znamenaly čas úpadku. Toto jeho přesvědčení se mu jen potvrdilo, kdy byl svědkem války v roce 1866. Před svými blízkými se zmiňoval, že pohled na bojiště a na raněné ho učinil ještě opatrnějším v mezinárodní politice. Když bylo toto téma projednáváno na půdě parlamentu, prohlásil: „Za absolutně nevyhnutelnou válku nemohu pokládat, neboť ani pro Francii, ani pro nás nevidím žádného vážného zájmu, který si žádá rozhodnutí zbraní. Jenom pro čest země-nezaměňovat s tak zvanou prestiží!-pro její nevitálnější zájmy se může válka začít, avšak žádný státník nemá k tomu práva, jestliže ji toliko podle subjektivního uvážení pokládá v dané lhůtě za nevyhnutelnou. Kdyby byli ve všech dobách ministři zahraničí provázeli svého suveréna nebo polního maršálka na vojenských taženích, dějiny by byly zaznamenaly méně válek.“¹⁶ V boji proti Centrum se však argument války hodil. Francie se po porážce z roku 1871 vrátila poměrně rychle mezi evropské velmoci a zvolením generála Mac Mahona za prezidenta si zajistila i prestižní zahraniční politiku. Bismarckovy tato situace nahrávala a dovolil svým kolegům řeči o preventivní válce proti Francii. Dá se předpokládat, že by ji nikdy nechtěl ve skutečnosti vést, neboť tato válka by mu neměla co přinést, pouze nespokojené francouzské voliče, kteří by ještě více podporovali Centrum v Říšském sněmu. Na druhou stranu tyto zmínky o válce mohly zdiskreditovat Centrum a oslabit vliv francouzského katolického živlu v zemi. Celá tato krize se ukázala ve své závěru být jako falešná, a protože se v ní angažovaly i Rusko a Rakousko-Uhersko, přispěla v konečném důsledku ke zlepšení vztahů mezi Německem a Francií.

¹⁵ BLANKE, Richard: *Bismarck and the Prussian Polish Policy of 1886*. The Journal of Modern History, 45, 1973, č. 2, s. 219.

¹⁶ LUDWIG, Emil: *Bismarck*. Praha, Melantrich 1931, s. 284.

Bismarck byl po sjednocení Německa velmi hodnocen za zahraniční politiku, kterou vedl, ale na druhou stranu kritizován za vnitřní politiku. Základním kamenem úrazu byl rozpor mezi Bismarckovým konzervativním přesvědčením a konstitučním charakterem nové říše. Kancléř poměrně pozdě zaregistroval nové hospodářské a sociální poměry ve společnosti a spíše se soustředil na rozpory, které vedl v parlamentu. Také jeho zdravotní stav nebyl v té době ideální, býval často velmi podrážděný a neochotný k dialogu. Na jeho omluvu nutno podotknout, že organizace nejvyšších úřadů v Německu nebyla ideální a Bismarck byl jediným odpovědným ministrem ve vládě.

2. Centrum

2.1 Poláci na území Německé říše

Poláci byli zahrnuti do skupiny „státních nepřátel“ po bok socialistů a katolíků. Tyto tři elementy měly vyvolat v Němcích strach a touhu po silnějším státu, který by byl schopen je ochránit před nekalými živly. Největší problém byl v tom, že v Německé říši se nacházelo velké množství katolíků, socialistů a také Poláků, takže tato politika nemohla Němce sjednotit, spíše je ještě více rozštěpit. Kdyby Bismarck zaměřil svou politiku pouze proti jednomu z těchto živlů, bylo by pro Němce snazší se s jeho nepřátelským postojem ztotožnit. Avšak kancléř se snažil perzekuovat hned několik skupin obyvatel najednou, proto se s jeho názory nemohli Němci vzít plně za své, spíše je to vnitřně ještě více štěpilo. Dalším faktorem byla územní roztříštěnost jednotlivých živlů. Katolíci byli převážně na jihu, Poláci naopak na severu a socialisté v průmyslových centrech. Celkově Poláci tvořili asi 10% obyvatelstva v Prusku.

Kulturkampf byl s obzvláštní pečlivostí veden v pruském Polsku, kde byla drtivá většina obyvatelstva katolického vyznání. Záhy poté, co Prusko získalo území Polska, začalo s masivní germanizací polského obyvatelstva, která byla pochopitelně vnímána velmi negativně. Poláci se proto ještě více upírali ke katolické církvi, která měla v pruském Polsku status jakéhosi ochránce obyvatel. Největší nebezpečí pro Bismarcka v Polsku představoval klérus a odbojná polská šlechta. Vyšší šlechtu se snažilo Prusko částečně asimilovat tím, že jí poskytlo některá privilegia, např. výlučné právo držby vrchnostenských statků. Problém byl ovšem s méně významnými a často také zchudlými šlechtickými rody, pro něž v zábor nepředstavoval žádnou perspektivu. Právě tato nižší šlechta se brzy stala největším revolučním potenciálem.¹⁷ Ovšem do protiruského odporu byly zapojeny i široké vrstvy obyvatel, střední třída a řadoví kněží. I v Polsku byli kněží a biskupové podřízeni zvláštnímu úřadu, který na ně dohlížel. Zde však bylo nebezpečí o to větší, že pokud budou pod přímou nadvládou německých úřadů, budou sloužit jako nástroje pro šíření idejí germanizace. Polští kněží a biskupové však na toto nepřistoupili a nadále vedli svou politiku. Následovaly sankce obdobné jako ve zbytku země. Nejčastější

¹⁷ ŘEZŇÍK, Miloš: *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794 – 1864)*. Praha, Argo 2006, s. 162.

bylo zatýkání, mnoho far tak zůstávalo prázdných. V Polsku byla skutečně situace odlišná od jiných oblastí Německa v tom smyslu, že Poláci a také německá vláda ji vnímala ne jako boj katolické církve vs. vláda, ale jako boj Poláků proti Němcům. Poláci se plně ztotožnili s katolickou církví a její boj vnímali také jako boj za jejich práva. V pruském Polsku se vládě nikdy nepodařilo převzít plnou kontrolu na katolickou církví, její odpor byl příliš silný a jednotný také z důvodu toho, že Poláci měli podporu německých katolíků jak na území Polska, tak ve zbytku země.

Dalším aspektem je také načasování celého problému. Od 60. let 19. století se polský odpor (nejen) proti pruskému záboru stával stále více nacionalistický, tzn., že se již vytratil dřívější romantický nádech odporu proti Prusku. Ten se nyní zaměřil specificky proti konkrétnímu národu – Němcům.¹⁸ Avšak ve stejnou dobu začal také významně sílit německý nacionalismus, který dosáhl vrcholu založením Německé říše. Problematika Poláků v Prusku se tedy netýkala pouze otázky víry nebo privilegií, ale měla také reálný nacionalistický podtext. Situace Poláků se ještě více zhoršila se sjednocením Německa. Jejich záležitosti sice stále spadaly do kompetencí pruského sněmu s vlády, avšak polští poslanci se snažili prosadit, aby Poznaňsko zůstalo pouze součástí Pruska a nebylo zahrnuto do Německé říše.¹⁹

Jedním z nejvíce nepřátelských ministrů kultury vůči Polákům v Prusku byl Gustav von Gossler, který byl v úřadě v polovině 80. let. Zakázal působnost polským kněžím v německých oblastech Pruska, zakázal výuku polštiny v polských oblastech a ta měla být nahrazena důkladnější výukou němčiny.

Centrum po volbách do Říšského sněmu v roce 1884 Bismarckovi neustále hrozilo případnou aliancí se socialisty a pokrokaři, která by pro něho byla téměř nepřekonatelným soupeřem. Bismarck tuto koalici stran nazýval „Reichsfeinde“ – nepřátelé říše. Ke konci roku 1885 zahájila tato aliance masivní útok proti kancléři, který se na oplátku zaměřil proti Polákům – katolíkům. To bylo zároveň přátelské gesto vůči Rusku, které se snažilo tento národ neustále převést na pravoslavnou víru. Poláci se zdržovali v oblasti

¹⁸ ŘEZNÍK, Miloš: *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794 – 1864)*. Praha, Argo 2006, s. 325.

¹⁹ ŘEZNÍK, Miloš: *Polsko*. Praha, Libri 2002, s. 159.

východních hranic země. Ti, kteří neměli německé občanství byli vyháněni a byl jim vyvlastňován majetek.

Asi nejvíce kontroverzním krokem byl návrh zákona z roku 1886, kdy se měl „zvýšit počet Německých obyvatel na východě země na úkor polských obyvatel.“²⁰ Měla být vykoupena od polských vlastníků půda a usedlosti a měly být obratem prodány Němcům. Tak se měl snížit majetkový a následně také politický význam polského obyvatelstva v Prusku.

Prusko zostřílo svou politiku vůči pruským Polákům obzvláště v letech 1885-87. Obráncem německých zájmů se na území obývaných polským národem stalo hnutí tzv.hakakistů, které se od poloviny 90. let sdružovalo ve spolku Ostmarkenverein. Vzhledem k tomu, že velká část jeho členů byli úředníci, pocítili Poláci dopady tohoto hnutí zejména ve státní správě.²¹

Všeobecně se má za to, že vedle vnitřní politiky Bismarck sledoval také zahraniční zájmy, potřeboval v této době zlepšit vztahy s Ruskem, a to vzhledem k vlastním problémům s polským obyvatelstvem, jen uvítalo zostření vztahů na území Pruska. Na druhou stranu si tím Bismarck pohoršil ve vztahu s Rakouskem-Uherskem, protože v něm měli Poláci významné postavení, podle tehdejších údajů byli třetím nejpočetnějším národem v monarchii. „Neexistují žádné pádnější důkazy o tom, že Bismarck svou polskou politikou zlepšil německo-ruské vztahy, ale cokoliv, co mohl získat v Rusku, určitě ztratil v Rakousku-Uhersku.“²²

Co nejvíce kancléře znepokojovalo na celkové situaci v Polsku nebyl ani tak polský odpor, který se dal čekat a nebyl zase tak důsledný, jako spíše opozice, která se proti němu zformovala v Reichstagu. Parlamentní strany Centrum a Pokrokaři nesouhlasily s polskou politikou, spojili se proti Bismarckovi a podporovaly odpor Poláků. Vzhledem k Bismarckovu spojení s liberály během Kulturkampfu, byl nucen od poloviny 80. let zmírnit svou politiku, aby nepřišel o jejich hlasy. Začal zmírňovat svou politiku vůči židům, katolíkům, levicovým liberálům nižším třídám a dále se soustředil na socialisty a Poláky. „Tento přístup je zřejmý z Bismarckovy korespondence s Vatikánem,

²⁰ BLANKE, Richard: *Bismarck and the Prussian Polish Policies of 1886*. The Journal of Modern History, 45, 1973, č. 2, s. 231.

²¹ ŘEZNÍK, Miloš: *Polsko*. Praha, Libri 2002, s. 159.

²² BLANKE, Richard: *Bismarck and the Prussian Polish Policies of 1886*. The Journal of Modern History, 45, 1973, č. 2, s. 214.

kde neustále ujišťuje papeže, že Poláci jsou nuceni čelit útokům ze strany vlády z důvodů národnostních a ne náboženských. Polská otázka je tedy otázkou národnostní a nemá žádnou spojitost s pozicí katolické církve v Německu.“²³

Vztahy Centra s kancléřem

Počátky Centra lze datovat do roku 1852, kdy vznikla v pruském parlamentu malá katolická frakce založená bratry Reichenspergerovými. Protože její poslanci zaujali místa ve středu sněmovního sálu, začalo se jí říkat „centrum.“ Duchovním vůdcem frakce byl v obou komorách bývalý hannoverský ministr Ludvík Windthorst.²⁴ Centrum se dokázalo prosadit ve volbách už v roce 1867. Úspěch měla tato strana v jižních státech - Bavorsku a Württembersku. Brzy po tomto triumfu se setkal Bismarck s vůdcem Centra - Windthorstem, který v minulosti býval hannoverský ministerský předseda.

Skutečný rozmach strany nastal po založení Německé říše. Ústava z roku 1871 zaručovala všeobecné volební právo, v důsledku čehož došlo k rozšíření masových stran, především sociální demokracie a Centra. „V prvních volbách do Říšského sněmu získalo nově založené Centrum 18,6% hlasů a obsadilo 63 mandátů. V předsednictvu převzal vedoucí pozici Ludwig Windthorst.“²⁵ Centrum tedy vzniklo jako reakce na sjednocení Německé říše, jejíž vedení bylo čistě protestantské a s nímž se katolická církev nemohla smířit. Bismarck chápal toto založení jako velmi nebezpečné, státu nebezpečné, protože reálně hrozilo, že by se Centrum mohlo spojit s katolickými velmocemi proti Německu. Centrum představovalo díky sociálnímu složení svého voličstva první skutečně lidovou stranu v Německu. Svým programem dokázalo zaujmout voliče od dělníků před podnikatele až po šlechtu a klérus.²⁶

²³ BLANKE, Richard: *Bismarck and the Prussian Polish Policy of 1886*. The Journal of Modern History, 45, 1973, č. 2, s. 221.

²⁴ KADLEC, Jaroslav: *Dějiny katolické církve III*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 1993, s. 443.

²⁵ HOFMANN, Robert: *Geschichte des deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart*. München, R. Piper GmbH&Co.KG 1993, s. 99.

²⁶ ALEMANN, von Ulrich: *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen, Leske+Budrich, 2000, s. 27.

Díky této rozmanité členské základně však strana měla vnitřní problémy a jak poznamenává Wilfried Loth, který se zabývá politickým katolicismem, byly v Centru čtyři hlavní mocenské síly:²⁷

1. konzervativní síly katolické aristokracie a církevní hierarchie
2. populistické síly tradičního středního stavu
3. měšťanské síly a nová střední třída
4. dělnická hnutí

„Centrum se tak vymezovalo proti všem ostatním stranám: proti liberálům kvůli jejich laicismu a kapitalismu, proti konzervativcům kvůli jejich protestantskému „prušáctví“ a přirozeně proti socialistům, kteří nabízeli zcela odlišný světový názor.“²⁸

Založení Centra a politiku této strany vnímal jako útok na nově založený stát a snahu zpochybnit jeho vedení. Katoličtí občané utíkali pod ochranu cizího panovníka (papeže) a nevěřili v dílo, které bylo hlavní náplní Bismarckova života – sjednotit Němce. Obával se, že tato zpočátku nepatrná skupina na sebe strhne pozornost masy lidí a veškeré naděje přijdou v niver. Proto byl proti straně Centrum a proti papeži, který ji podporoval, tak rázný. Ovšem jeho strach z této strany byl oprávněný. Centrum si skutečně nacházelo čím dál tím více sympatizantů. S katolickou ideou se okamžitě ztotožnili Welfové, Poláci a Elšané, za hranicemi nacházeli oporu u Rakušanů a Francouzů. Sociální demokraté sice svým programem neměli ke katolickému živlu právě nejbližší, ovšem tato strana byla mladá a slabá a potřebovala se proti německému vedení zaštitit někým silnějším. Tuto ochranu poskytl Centrum. Centrum se neprezentovalo jako katolická strana, nýbrž jako strana, jejíž prioritou je ochrana říšského práva. Strana se soustředila také na sociální otázku a později významně přispěla k přijetí pokrokových sociálních zákonů.

Co na Centru Bismarckovi nejvíce vadilo, byl jeho mezinárodní charakter. I kdyby Centrum nehájilo katolické zájmy, kancléř by se s ním stejně nemohl shodnout, protože byl sám nacionálně zaměřený a odmítal univerzalizmus Centra. Na druhou stranu mu mezinárodní orientace Centra poskytla námět k útoku. Bylo jej velmi snadné obvinít z kolaborantství

²⁷ ALEMANN, von Ulrich: *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen, Leske+Budrich, 2000, s. 28.

²⁸ Tamtéž, s. 29.

s papežem, činění protistátních kroků apod. Bismarckovy perzekuce katolíků a katolických řádů a organizací vedly však ve svém důsledku k politické organizaci katolictva. Po vyhlášení papežské neomylnosti se ke katolické církvi mnoho věřících obrátilo zády. Kvůli potlačování Centra se tito věřící vraceli zpět a znovu nacházeli ztracenou identitu.²⁹ Katolíci si uvědomovali, že pro Bismarcka budou největším soupeřem, pokud mu budou politicky silným oponentem na půdě parlamentu.

I když by se mohlo zdát, že Bismarckova situace byla bezvýchodná, nebylo tomu tak. Je pravda, že měl pouze málo junkerských přátel, se kterými ke všemu sváděl neustálé spory, Centrum a liberálové sílili, stejně jako socialisté. Spojenectví s konzervativci bylo v nedohlednu. Ovšem státník měl v rukou kartu nejsilnější a tou byl sám císař. Uměl ho velmi dobře ovládat. Nedá se říci, že by Vilém I. byl pouhá loutka v rukou kancléře, to rozhodně ne, vždyť i ústava zaručovala císaři absolutní moc nad kancléřem, ovšem zde šlo o vliv osobní. Císař si uvědomoval i přes nesporné Bismarckovy chyby jeho významné kvality a jeho úlohu, kterou sehrál při sjednocování Německa. Proto když Vilém projevil nesouhlas s některými jeho kroky, nebylo pro Bismarcka nic snadnějšího, než pohrozit svou rezignací.

Velký střet mezi Centrem a Bismarckem představoval nový vojenský zákon, který kancléř předložil v době, když ten předešlý měl ještě dva roky platnost. Centrum se vyjádřilo okamžitě proti. Paradoxní na tomto sporu bylo, že Bismarck si ani moc nepřál, aby Centrum se zákonem souhlasilo a hlasovalo pro. Naopak, chtěl uměle prodlužovat konflikt mezi oběma celky. Dokonce papež přišel kancléři na pomoc a vyjádřil se v tom smyslu, že by mohl ovlivnit Centrum, aby hlasovalo pro nový vojenský zákon. Ale Bismarck to odmítl se slovy: „Zamítnutí může poskytnout vládě jiný a možná ještě výhodnější základ pro činnost.“³⁰ Obsahem vojenského zákona bylo navýšení počtu sil a jeho neomezená platnost, což znamenalo menší kontrolu parlamentu nad armádou. Bismarck apeloval heslem „vlast je v nebezpečí!“, ovšem bylo zřejmé, že zahraniční spory s Ruskem a Francií úmyslně zveličoval, aby dal zákonu větší šanci. Nakonec neprošel. Pokrokáři se spojili s Centrem a zákonu nedali možnost. Socialisté se zdrželi hlasování, protože hlasování o armádě bylo pro

²⁹ TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck*. Praha, Knížní klub 1998, s. 158.

³⁰ Tamtéž, s. 231.

ně choulostivou záležitostí-co když bude jednoho dne použita proti Rusku? Říšský sněm byl po tomto neschválení návrhu zákona rozpuštěn. V novém sněmu měli socialisté o polovinu křesel méně, pokrokaři také ztratili. Centrum si sice udrželo pozice co do počtu poslanců, ovšem bylo morálně velmi oslabeno, když Bismarck na půdě parlamentu zveřejnil dopis, ve kterém papež Lev XIII. kritizuje tuto stranu za její postoj proti vojenskému zákonu. Národní liberálové se stali nejsilnější stranou a po jejich spojení s konzervativci nebyl se schválením vojenského zákona větší problém. Dokonce pro něj hlasovalo i několik poslanců Centra a to na základě velikého nátlaku papeže. Ten si byl jist, že tato jeho intervence nebude zapomenuta a Bismarck se mu odvděčí oslabením májových zákonů. Tak se skutečně stalo v roce 1887, kdy byla většina z nich zrušena. Lev XIII. se takto zapsal do církevních dějin jako papež, který dokázal zbavit věřící politického útlaku. Náboženské řády obnovily svou činnost, katolické semináře byly opět pod kontrolou církve. Bismarck tuto změnu politického kurzu okomentoval slovy, že nejdůležitější je jednota státu a vše ostatní je vedlejší. Zajímavé je, že tento stejný argument použil i v době, kdy apeloval na poslance, aby podpořili jeho protikatolické zákony.

Otto von Bismarck byl pověstný svou diplomatickou politikou a schopností se domluvit téměř s každým, pokud z toho měl prospěch. O Bismarckovi řekl státník Roon: „Myslí si, že diplomatickou dialektikou a lidskou chytrostí všecky získá a navnadí; s konzervativci mluví konzervativně, s liberály liberálně a projevuje tím vším buďto tak suverénní pohrdání k svému okolí, nebo tak nepochopitelné iluze, že mám z toho hrůzu. Chce se á tout prix za každé situace udržet, v přítomnosti i v budoucnosti, protože asi cítí, že započatá stavba by se za výsměchu celého světa zhroutila, jakmile by sám na ní přestal pracovat.“³¹ Podobné to bylo i s jeho církevní politikou. Bismarck spojoval svou víru především se starými protestantskými spolky. Kvůli svému opovrhování oficiální církevní organizací, neměl příliš pevný základ pro své duchovně-politické cíle.³² Ovšem existovala zde jedna osoba, se kterou měl kancléř takový osobní problém, že jeho diplomatické jednání mu nebylo nic platné. Byl to předseda Centra Ludwig Windthorst. „Windthorst byl jediný, který nad

³¹ LUDWIG, Emil: *Bismarck*. Praha, Melantrich 1931, s. 291.

³² WOODWARD, L. E.: *The Diplomacy of the Vatican under Popes Pius IX. and Leo XIII.* Journal of the British Institute of International Affairs, 3, 1924, č. 3, s. 127.

Bismarckem osobně zvítězil; odtud vyplývala nenávist poraženého. „Nenávist,“ pravil, „jest stejně velkou pobídkou k životu jako láska; pro mne je nepostradatelná moje žena a Windthorst.“³³ Ač byl Bismarck vynikajícím řečníkem, často velmi jízlivým ke svým oponentům, v osobním řečnickém souboji s Windthorstem prohrával. Neuměl se totiž natolik ovládat, aby několikrát v parlamentu neztratil nervy a nevybuchl. To Windthorst si zachovával vždy vážnou tvář, dokázal se skvěle ovládat. Také často kladl Bismarckovi natolik záludné otázky, že ten byl v koncích a neměl rozumnou odpověď. Například když kancléř obhajoval zákaz školské činnosti církve, Windthorst se ho zeptal, kdo bude na školách vyučovat náboženství. Má snad Bismarck vyškolené katechety, kteří jsou natolik způsobilí, aby nahradili kněze? Na toto by kancléř jen těžko hledal odpověď. Přestože bylo 19. století veskrze stoletím revolučním, otázka náboženské výuky na školách byla samozřejmostí, o které se nediskutovalo. Bismarck byl často právě kvůli tomuto problému, náboženské výuce, osočován, že chce udělat z Německého císařství pohanský stát-stát bez Boha.

Když Otto von Bismarck po několika letech poznává, že nedokáže porazit Řím, potřebuje tento spor ukončit a přitom neztratit tvář před vlastním obyvatelstvem. Najde si tedy obětího beránka - ministra kultu Falka. Tvrdí, že je v celé věci nevinně, že chtěl bojovat pouze proti Centru a ne proti veškerému katolictvu. Vymlouvá se na svou nepozornost při četbě tzv. květnových zákonů (jinak také májové zákony). „Teď lituji, že jsem si ty zákony před podpisem aspoň nepřečetl, je v nich hodně nesmyslů...“³⁴ Skutečně obrat o sto osmdesát stupňů. Ačkoliv v Německu se poměrně rychle zapomnělo na dřívější kancléřovy výpady vůči katolické církvi, v Římě měli lepší paměť a dohoda byla možná až za následujícího papeže a po mnoha ústupcích.

Májové zákony a následné církevní perzekuce

První zákon proti katolické církvi byl tzv. kazatelnicový zákon. Ten měl postihovat všechny kněze, kteří během kázání budou hovořit o státních

³³ LUDWIG, Emil: *Bismarck*. Praha, Melantrich 1931, s. 381.

³⁴ Tamtéž, s. 390.

záležitostech. Mělo se tím zabránit jakémukoliv politickému ovlivňování věřících kněžími během mší a bohoslužeb.

Vrcholem byly „májové zákony,“ které definitivně zrušily jakoukoliv ochranu církve, kterou jí zaručovala ústava. „V májových zákonech, které byly dohromady čtyři, stálo, že kandidáti na vysvěcení musí projít sérií „kulturních testů“ z filosofie a historie a německé literatury. Druhý zákon zmocňoval sekulární autority k vetu vůči všem církevním ustanovením. Zbylé dva zákony snižovaly možnosti církve trestat věřící a zjednodušovaly procedury pruských občanů vymanit se z formálního církevního vztahu.“³⁵ O významu těchto zákonů svědčí také fakt, že po jejich zavedení byl zřízen speciální soud řešící církevní záležitosti. Májovým zákonům předcházela některá proticírkevní opatření a také po jejich zavedení byly dále rozšiřovány. „V prosinci 1871 německý parlament doplnil paragraf 130 Německého trestního práva trestem odnětí svobody na dva roky za výroky během bohoslužeb a mší, které by vedly k narušování veřejného míru.“³⁶ V roce 1874 byly zavedeny civilní svatby a byl schválen dodatek k těmto zákonům, který umožňoval státu vyhnat jeho občany za trestné činy do zahraničí. V roce 1876 byl zaveden státní dozor nad církevním majetkem v katolických diecézích. Avšak již při volbách do říšského sněmu roku 1874 se ukázalo, že státní proticírkevní politika nenese úspěch. Centrum v těchto volbách zdvojnásobilo počet hlasů oproti roku 1871.³⁷

Ačkoliv se požadovala bezpodmínečná podřízenost těmto zákonům, ve skutečnosti bylo jejich vymáhání problém, protože neexistovala jasná shoda ohledně jejich fungování. Pro boj s katolickou církví tyto zákony potřebovaly dokonalé právnícké propracování do detailů, aby nebyl prostor pro kličky. Toto nebylo uskutečněno a sám kancléř si po letech platnosti musel přiznat, že většího úspěchu nepřinesly. Ve skutečnosti posílily církev, která byla viděna jako mučedník a také poskytly nový prostor pro demonstrace a protistátní agitace. Kněží, kteří se po krátkém vězení vrátili zpět, byli lidmi vnímáni jako hrdinové, političtí vězni. Všichni odbojní kněží, mniši a biskupové potom jako mučedníci, kteří se obětovali pro boj za lepší stát a společnost.

³⁵ ROSS, J. Ronald: *Enforcing the Kulturkampf in the Bismarckian State and the Limits of Coercion in Imperial Germany*. *Journal of Modern History*, 56, 1984, č. 56, s. 460.

³⁶ TRZECIAKOWSKI, Lech: *The Prussian State and the Catholic Church in Prussian Poland 1871-1914*. *Slavic Review*, 26, 1967, č. 4, s. 620

³⁷ MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck*. Olomouc, Votobia 1995, s. 120

V době psaní ústavy byly na kancléře vyvíjeny velké tlaky. Liberálové si nepřáli, aby byla v ústavě zahrnuta byť sebemenší ochrana církve, katolické církvi a Vatikánu se zase zdála malá. Nakonec byl v tomto směru učiněn kompromis a německá ústava obsahovala alespoň několik paragrafů týkajících se ochrany církve. Tyto byly nyní zrušeny stejně jako katolické oddělení na ministerstvu kultu. Církev byla oslabena nejen morálně, ale i finančně, neboť Bismarck jí v květnových zákonech zarazil také veškeré důchody. Papež na květnové zákony reaguje prohlášením, ve kterém zakazuje katolíkům na ně reagovat. Dostávají se tak už poněkoli káté do rozporu mezi papeže a vlastní vládu. Z tohoto vzniká celá řada rozkolů nejen mezi biskupy a kněžími, ale i uvnitř rodin. Celá atmosféra je velmi emotivní, neboť církev vyrukovala s přirovnáním k římskému císaři Nerovi, který tvrdě pronásledoval první křesťany. Kancléř na podobná prohlášení reaguje, alespoň na veřejnosti, velmi tvrdě. Prohlašuje, že: „Do Canossy nepůjdeme ani tělem, ani duchem.“³⁸ Těchto slov později, když Kulturkampf prohraje, určitě lituje.

Pokud se vrátíme zpět k pravé příčině celého sporu, Bismarck se jí před svým lidem nikterak netajil. Několikrát před obyvatelstvem na tribuně prohlásil, že nejde o boj evangelíků proti katolíkům ani ateistů proti věřícím, ale o prastarý boj o moc. Německo bylo od středověku sužováno bojem mezi katolickou církví a vladaři. Tento boj podle kancléře pouze nadále pokračuje a spěje ke svému řešení. Často se spekuluje o tom, proč tento spor vešel ve známost pod označením „kulturní boj,“ které je na první pohled velmi matoucí a zavádějící.

Německé císařství mělo široce rozvinutý úřednický aparát, ve kterém pracovalo mnoho katolíků na nejrůznějších postech. I na ministerstvu kultu. Jejich loajalita k církvi jistě byla větší než loajalita ke státu. Často tedy docházelo k tomu, že informovali církevní představitele o chystaných krocích a trestech. V tomto směru bylo jejich chování vůči svému zaměstnavateli více než kontraproduktivní, ale pochopitelné. Tito lidé by se dali v jistém případě považovat za špehy ve službách katolické církve, ale toto tvrzení by bylo přehnané v tom smyslu, že je nikdo úmyslně nenajal a nepobírali za svou činnost žádnou mzdu. Jako první si tuto situaci uvědomil liberální poslanec

³⁸ LUDWIG, Emil: *Bismarck*. Praha, Melantrich 1931, s. 386.

Wilhelm Wehrenpfennig. Na jeho podnět tak byly v byrokratickém aparátu zahájeny rozsáhlé čistky a katoličtí úředníci byli přearžováni na jiná ministerstva.

Ač byl Bismarck vynikajícím řečníkem, často velmi jízlivým ke svým oponentům, v osobním řečnickém souboji s Windthorstem prohrával. Neuměl se totiž natolik ovládat, aby několikrát v parlamentu neztratil nervy a nevybuchl. To Windthorst si zachovával vždy vážnou tvář, dokázal se skvěle ovládat. Také často kladl Bismarckovi natolik záludné otázky, že ten byl v koncích a neměl rozumnou odpověď. Například když kancléř obhajoval zákaz školské činnosti církve, Windthorst se ho zeptal, kdo bude na školách vyučovat náboženství. Má snad Bismarck vyškolené katechety, kteří jsou natolik způsobilí, aby nahradili kněze? Na toto by kancléř jen těžko hledal odpověď. I přestože bylo 19. století veskrze stoletím revolučním, otázka náboženské výuky na školách byla samozřejmostí, o které se nediskutovalo. Bismarck byl často právě kvůli tomuto problému-náboženské výuce, osočován, že chce udělat z Německého císařství pohanský stát, stát bez Boha.

Největší opoziční zbraň pro katolictvo představoval tisk. Ten zároveň představoval největší problém i pro Bismarcka, protože během Kulturkampfu neexistovala žádná oficiální legislativa postihující opoziční tisk. Kancléři se nepodařila její realizace. Největším zdrojem pro tehdejší periodika představovalo tištění vládních oznámení, které byly placeny státem. Kancléř se snažil omezit katolickým listům na minimum alespoň tento zdroj příjmů. Přesto počet katolických novin závratně stoupal. Na počátku Kulturkampfu bylo evidováno 56 katolických novin, na jeho konci více než 100.

V čem Kulturkampf dosáhl značného úspěchu a kontroly, byl církevní majetek. Bylo zabaveno ohromné množství paláců, účelových budov a klášterů a byly obhospodařovány ve prospěch státu. Například kláštery se často přeměňovaly v nájemní byty apod. Církev byla do značné míry zbavena financí tzv. obilnicovým zákonem, který rušil finanční pomoc od státu a výplaty kléru. Na tento zákon z dubna 1875 byla nucena církev reagovat hledáním alternativních finančních zdrojů, pokud chtěla přežít. Nejčastější formu výpomoci představovaly finance od věřících.

Bismarck se nedlouho po založení říše rozkmotřil se svými bývalými spojenci-konzervativci a byl donucen spolupracovat s liberály. Z tohoto

spojenectví nebyl nadšený, ale neměl jinou možnost. Kulturní boj byl tedy ve znamení spolupráce mezi Bismarckem a liberály, kteří podporovali jeho antiklerikální politiku. Bismarckovo spojenectví s liberály po dobu trvání Kulturkampfu bylo umělé a čistě pragmatické. Kancléř zůstával duší konzervativcem, ovšem s těmi byl toho času na ostří nože a jiné spojení neměl. Ačkoliv v boji s katolickou církví mu toto spojenectví nebylo moc platné, při prosazování rozpočtu a vojenského zákona mu byli liberálové velmi k užítku. Bismarckovi se jeho politická závislost na liberálech vůbec nezamlouvala a snažil se přilákat konzervativce zpět na svoji stranu. To se mu ovšem nepovedlo, protože ačkoliv byli pruští konzervativci luteránského vyznání, odmítali útoky na kteroukoliv křesťanskou církev.³⁹ „Liberálové nahlíželi na Kulturkampf mezi německým státem a katolickou církví jako na boj za moderní kulturu, proti středověkým pověrám a intelektuálnímu tmářství.“⁴⁰ Přestože liberálové Kulturkampf podporovali, celkově je jako stranu tento boj oslabil. Kulturkampf se postupně obrátil na boj proti všem opozičním silám ve státě a liberálové v něm zůstávali většinou ze strachu, aby nebyli označeni za nepřátele říše. Toto by znamenalo zhoršenou pozici v parlamentu a také mezi voliči. S kulturním bojem liberálové nejprve souhlasili, protože věřili v jeho antiklerikální charakter, ale ten se postupně vytrácel a liberálové byli nuceni přistoupit i na celou řadu neliberálních zákonů, které znamenaly posílení státu a omezení svobody obyvatel. Spolupráce Bismarcka s liberalisty skončila v roce 1879, kdy se spojil v záležitosti daňové reformy s centristy. Bismarck se rozešel s liberály především proto, že opustil ideu volného obchodu a zavedl ochranné tarify. To se liberálům, kteří prosazovali ideu státu „nočního hlídače“, nemohlo líbit. Kancléř zavedl tuto ochranářskou politiku ještě před ukončením Kulturkampfu a dokonce k ní měl i podporu od Centra. Koalice mezi Bismarckem a národními liberály se tedy po dvanácti letech rozpadla a Kancléř konečně získal podporu od Centra. Strana byla nucena reagovat na požadavky svých voličů-nižších vrstev, kterým se velmi zamlouvaly ochranné celní tarify. Avšak ani po skončení Kulturkampfu nebyla podpora od Centra stálá. V osmdesátých letech byl nucen kancléř na politické scéně notně manévrovat,

³⁹ TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck*. Praha, Knihní klub 1998, s. 157.

⁴⁰ MORK, R. Gordon: *Bismarck and the „Capitulation“ of the German Liberalism*. The Journal of Modern History, 43, 1971, č. 1, s. 69.

aby získal nutnou většinu. Centrum se totiž ihned po schválení tarifů stáhlo opět do opozice.

Velký odpor proti kancléřově politice projeví konzervativci, když se snažil prosadit zákon, který by umožňoval jmenovat pouze laické školní inspektory. Tím měly církve ztratit kontrolu nad školstvím. Tento spor se ještě prohloubil v souvislosti s „májovými zákony“ z roku 1873. S těmito zákony nesouhlasil ani císař Vilém I., pro kterého byly až příliš radikální. Civilní sňatky a státní souhlas pro licenciát kněží byly na svou dobu příliš pokrokové. Když si Bismarck uvědomil, že se s konzervativci nedohodne, použil nástroje výhrůžek na půdě parlamentu. Prohlásil: „Byli jste zvoleni pod mým jménem. Když nad vámi nebudu držet ochrannou ruku, už se nevrátíte.“⁴¹ V této předzvěsti se kancléř nemýlil. V následujících volbách zažili konzervativci katastrofální propad, ovšem k Bismarckovi je to nepřivedlo a co bylo ještě horší, ve volbách zároveň uspělo Centrum a liberálové.

Kulturní boj byl veden především v Prusku a to konkrétně na půdě legislativní. Za prosazení protikatolických zákonů byl odpovědný ministr kultu Falk. Katolická církev se však mohla opřít o podporu mas, která byla více než zřejmá. Bismarck také vytýkal protestantské církvi, že je v boji málo aktivní a očekával od ní větší podporu. I když se na konci 19. století nedá hovořit o ekumenismu, přesto se protestantské církvi tato perzekuce katolických spoluobčanů nelíbila. Obě církve mají mnoho společného a např. zrušení církevních sňatků se dotklo i protestantů. Toto si Bismarck nebyl po celou dobu schopen uvědomit a neustále kritizoval protestanty za jejich pasivitu. Očekával od nich větší nadšení pro jeho politiku.

Přesto však nebyl ve svém postoji ke katolickému živlu tak odmítavý, jak se tvářil. Osobní nevraživost jistě zůstávala, Bismarck byl však především státník a bylo mu jasné, že není v zájmu Německa mít špatné vztahy s Vatikánem. Proto se několikrát tajně, bez vědomí veřejnosti, pokusil o sjednání dohody s papežem. Papež měl nařídít Centru, aby podporovalo Bismarckovu politiku, ten měl na oplátku ukončit Kulturkampf. Tato dohoda se však za Pia IX. neuskutečnila, ostatně on neměl ani veliký důvod k jejímu

⁴¹ TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck*. Praha, Knižní klub 1998, s. 158.

uzavření, neboť bylo zřejmé, že politika německého kancléře jde mimo svůj účel.

Od konce sedmdesátých let si Bismarck začal pomalu uvědomovat, že katolíci mají v zemi natolik silné postavení, že není možno je takto otevřeně perzekuovat. V tomto si Bismarck počínal diplomaticky a aby si zachoval tvář, veškerá jednání s papežskými nuncii vedl tajně. V osmdesátých letech byly opět obnoveny diplomatické styky mezi Římem a Pruskem. Dále byly zpětně vyplaceny zabavené mzdy kněží, byla zrušena povinnost kněží studovat nějaký čas i na státní univerzitě. Celkově byla osmdesátá léta dobou tání a začalo se projevovat úsilí Centra za změnu.

3. Pius IX.

3.1. Bismarck a Pius IX.

Pius IX. byl symbolem boje katolické církve s liberalismem, který v 19. století naplno propukl. Poprvé se projevil jeho tradicionalistické tendence, když vyhlásil roku 1854 dogma o neposkvrněném početí Panny Marie. Znamější je však jeho encyklika *Quanta cura* a proslulý *Syllabus*, který označil učení a názory, které se neslučovaly s učením katolické církve. Tento *Syllabus* se stal nebezpečným nástrojem, který sloužil církvi v boji s modernismem. Stačilo pouze nepohodlného jedince označit za příslušníka nějakého směru, který byl na *Syllabu*. Ovšem při hodnocení pontifikátu Pia IX. musíme přihlídnout k době, kdy byl na Svatopetrském trůnu. Byla to doba nelehká, plná změn a zvrátů. „Pius IX., vládnoucí v letech dalekosáhlých proměn politických, sociálních, myšlenkových a náboženských, nesl na svých bedrech ohromnou tíž.“⁴²

V roce 1864 vydal papež Encykliku *Quanta cura*, v níž kritizuje 80 bludných nauk. V popředí byly panteismus, racionalismus a naturalismus. Pro Bismarcka a celou pruskou inteligenci bylo nejdůležitější papežovo odsouzení indiferentismu a latitudinarismu, které hlásají, že protestantismus je také křesťanskou vírou a Bůh miluje protestanty právě tak jako katolíky. Papež toto odsoudil a nadále považoval pouze katolíky za pravé křesťany. Na druhou stranu však papežův postoj přišel Bismarckovi vhod, protože nejvýznamnější osobnosti nové říše byly zapříisáhlými protestanty. Těžko dnes polemizovat, zda si papež uvědomoval, že si touto encyklikou přivodí tolik nových nepřátel. Bismarck se ani tak neobával nových nepřátel, jako se obával ztráty svých dosavadních věrných. Dalším významným bodem Encykliky bylo prohlášení, které odsuzovalo státní vměšování se do církevních záležitostí. Podle Pia IX. na to stát nemá právo. Do duchovních záležitostí státu tehdy patřilo i školství a to bylo velmi ožehavým tématem. Papež sám o tomto bodě promluvil a odsoudil státní školství. Výchova mládeže byla plně v kompetenci církve. Pius dále bránil práci kněží a biskupů. Je paradoxem, že Bismarck ve své protikatolické politice

⁴² KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha, Ladislav Kuncíř 1946, s. 9.

dělal vše v rozporu s Encyklikou *Quanta cura*. Jako by mu papež dal návod, čím mu kancléř může způsobit největší těžkosti.

Pius již dva roky po svém nastoupení pontifikátu, tj. roku 1848, dal Vatikánu ústavu. Byl považován za umírněného papeže a tento krok jeho pověst upevnil. Obrat o pomyslných 360° nastal, když byl roku 1848 revolucionáři zavražděn papežský ministerský předseda Pellegrino Rossi. Po tomto atentátu se papež stal nesmlouvavý vůči jakémukoliv projevu liberalismu a nastoupil absolutistickou politiku, které zůstal věrný až do konce svého pontifikátu.

K dogmatu papežské neomylnosti se vyslovilo již mnoho církevních učenců a vzdělavců, a tak se došlo k závěru, že hlavním problémem, který tehdy způsobil nevoli mezi evropskými panovníky na toto téma, bylo jeho nepochopení. Dnes již moc dobře víme, že papežská neomylnost se měla vztahovat pouze a čistě na církevní otázky a dogmata. Papež si tedy nenárokoval právo, jako třeba ve středověku, zasahovat do evropské politiky a sesazovat panovníky. Můžeme pouze polemizovat, zda je papež neomylný i „pouze“ v katolických záležitostech, ovšem v politice neomylný být neměl a není. Je jasné, že křesťanství a politika byly v 19. století nesmírně provázány a nebylo těžké prostřednictvím papežských prohlášení ovlivňovat politiku jednotlivých evropských zemí. Dogma o papežské neomylnosti bylo jednoznačně krokem zpátečnickým a výrazem katolického strachu z nových politických směrů, ovšem hysterie, která zavládla (především v protestantských zemích), také nebyla na místě. Ačkoliv na první pohled ztráta světské moci papeže souvisí se vznikem sjednocené Itálie. Prusko mělo na tomto také významný podíl. Není náhodou, že v roce 1870 ztratil papež svůj stát a v téže roce vznikla nová říše, která si dala za úkol omezit katolický vliv nejen na svém území, ale církev měla být tímto bojem ochromena jako celek. „A tak zatím co v Itálii a v západních zemích dotíraly na církev pozitivismus, scientismus, ateistický socialismus a komunismus, ve středu Evropy se chystalo Prusko dokončiti to, co se mu nepodařilo revolucí.“⁴³ Fronta, na které bojovaly nové směry s církví, se tedy rozprostírala napříč celou Evropou.

⁴³ KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha, Ladislav Kuncíř 1946, s. 39.

Na druhou stranu se Bismarckovi toto dogma o papežské neomylnosti nesmírně hodilo. Dalo mu hmatatelný podnět k zahájení Kulturkampfu, který nevycházel pouze z vnitroněmeckých poměrů, ale také z aktuální zahraniční situace. Samotný název „kulturní boj“ pochází od liberálního poslance Virchowa; měl znamenat, že běží o boj moderního pokroku proti středověké nekulturnosti. Boj vedl Bismarck jako ministerský předseda pruský, ale v některých směrech jej rozšířil na celoříšské zákonodárství.⁴⁴ „Proto si slovo ‚Kulturkampf‘ zaslouží být vnímáno ve svém skutečném smyslu. Pro liberály tento ‚boj civilizací‘ spíše než štěpení stát-církev, znamenal rozkol mezi jejich novým a moderním národním liberalismem a zpátečnickým německým katolicismem.“⁴⁵ Kulturkampf začal oficiálně až po vzniku sjednoceného Německa, ovšem ve skutečnosti započal po rakouské porážce u Sadové. Tak to vnímal i sám Windthorst.

Napoleon III., na rozdíl od svého strýce měl s Vatikánem mnohem lepší vztahy a držel nad papežem ochrannou ruku. Řím lze tedy považovat na Napoleonova spojence. K tomu se přidala tradičně katolická Vídeň a máme zde silnou trojici, která stála přímo proti Bismarckovi.

Kulturní boj chápeme v typicky německém smyslu, ovšem ve své mírnější formě probíhal v takřka všech evropských zemích. Belgie, Rakousko-Uhersko, Anglie, Francie. Ve všech těchto státech měl přímou souvislost se vzděláváním společnosti. Pokud se ptáme, proč se tento spor rozhořel až v 19. století, je odpověď jasná. Protože právě v této době si společnost začala uvědomovat význam vzdělání a v tomto století bylo uzákoněna povinná školní docházka. Mezi církví a státem se rozhořel boj o to, kdo bude pánem v této instituci a tudíž i pánem v srdcích obyčejných poddaných. Tuto otázku nelze podceňovat, přestože běžný občan chodil do školy pouze několik málo let, právě v tomto dětském období byl „nejtvárnější“ a utvářel si své budoucí hodnoty. „Vztah mezi Římskokatolickou církví a moderním státem je tedy podmíněn věčnou a neurovnanou otázkou omezení suverenity státu nad

⁴⁴ KADLEC, Jaroslav: *Dějiny katolické církve III.* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 1993, s. 443.

⁴⁵ BLACKBOURN, David: *Progress and Piety: Liberalism, Catholicism and the State in Imperial Germany.* History Workshop, 26, 1988 autumn, s. 5.

svědomím svých obyvatel.“⁴⁶ Takže ačkoliv Německo nebylo se svým kulturním bojem nějakou přílišnou výjimkou v Evropě, byl zde tento spor nejsilnější. Na jednu stranu je příčina vyhrocenosti přisuzována Bismarckově povaze, na druhou stranu německé náboženské situaci. V roce 1555 byl uzavřen tzv. Augsburský mír, který stanovoval zásadu: „Čí země, toho náboženství.“ V podstatě to znamenalo to, že poddaní se museli přizpůsobit vyznání svého panovníka v daném státě. Takto byly poměrně účinně vyřešeny náboženské spory, které vznikly po Lutherově vystoupení. Po tři sta let vládlo v Německu poměrně klidné náboženské podnebí. V samotném Prusku značně převládali protestanti. Tato situace se změnila s koncem napoleonských válek, kdy Prusko získalo rozsáhlá území v oblasti Rýna, obývanými katolíky. V Severoněmeckém spolku byli katolíci v menšině, ovšem po sjednocení všech německých států, měla být převaha protestantů ještě značnější. „Katolíci tvořili třetinu populace v Pruskem sjednoceném státě podle maloněmecké varianty. Žili většinou v nespokojených periferních komunitách obklopujících pruské srdce říše. Tato nespokojenost byla ještě více umocněna u katolíků, kteří nebyli Německé národnosti, Alsasané a Poláci.“⁴⁷ Proto jihoněmečtí duchovní německé sjednocení odmítali se vši vervou a brojili proti němu, kde se dalo. Brzy našli podporu v Centru, které spojovalo nejen katolíky (Němci, Alsasané, Poláci), ale všechny odpůrce Bismarckova konceptu (hanoverští separatisté, kteří byli protestanty). Paradoxem je, že spousta katolických předáků cítila v době, kdy se měla jasně přidat na jednu nebo druhou stranu, rozpor. Bylo jasné, že po německém sjednocení budou katolíci ve výrazné menšině, na druhou stranu zde byla idea silného sjednoceného Německa-obnovené Svaté říše římské.

Bylo by ovšem chybou vidět Bismarcka jako bezcitného politického taktika, pro něhož otázka náboženská znamenala pouze otázku moci. Bismarck byl skutečně přesvědčeným protestantem a v katolickém živlu upřímně spatřoval hrozbu pro jeho náboženskou identitu. „Bismarck, i když nejednou pocítil ve své duši suchopár pouhého ateismu, vždy se vyrovnával vážně s náboženskou otázkou. V tom, jak zdůrazňuje historik Roloff, lišil se Bismarck podstatně od Napoleona, který se zaměstnával otázkami náboženskými jen

⁴⁶ WOODWARD, L. E.: *The Diplomacy of the Vatican under Popes Pius IX. and Leo XIII.* Journal of the British Institute of the International Affairs, 3, 1924, č. 3, s. 3.

⁴⁷ BLACKBOURN, David: *Progress and Piety: Liberalism, Catholicism and the State in Imperial Germany.* History Workshop, 26, 1988 autumn, s. 2.

potud, pokud náboženství a církve mohly být nástroji státní politiky. Bismarck opravdu cítil svoji odpovědnost před Bohem osobním a náboženské vztahy pokládal za pevný závazek.⁴⁸ „Bismarck tedy nebyl nepřítelem křesťanství. V roce 1846 se ještě jako mladý muž obrátil na víru. Dopad byl trvalý, i přestože, jak hořce poznamenávají francouzští historikové, ujal se Svátosti v předvečer svých životních soubojů a válek. Jeho víra byla spojena se starými protestantskými a aristokratickými spolky z dob jeho mládí.“⁴⁹

Jihoněmecké státy, kde výrazně převládá katolická víra Bismarckovu protipapežskou politiku snášely o poznání hůře než severoněmecké státy, které ji podporovaly, přesto se nedá mluvit o nějakém výrazném odporu. Jižní státy plně dostály ústavě a věrnosti císaři.

„Bismarck se ihned po sjednocení Německa zaměřil na katolickou církev, resp. na její dohled. Bylo zřízeno speciální katolické oddělení, zřízen soudní tribunál, který zkoumal zneužívání kázání pro politické účely. Zákon z roku 1872 ze země vypovídal katolické organizace, jezuity, kataristy a jiné řády. Důsledkem těchto opatření byly prázdné fary a rozladění věřících. Ti se neuchýlili k otevřenému konfliktu-ten by byl pro Bismarcka snadno potlačitelný a zneužitelný. Uchýlili se k politice pasivní rezistence-proti níž se velmi těžko bojuje. Tajně stíhané kněze podporovali, např. platili za ně pokuty, které jim byly často udělovány. „Pius IX. si v prosinci 1872 stěžoval na ‚bezohledné pronásledování‘ církve v ‚nové německé říši, kde se v skrytu, ale i otevřeným násilím pracuje na tom, aby byla církev od základů zničena.“⁵⁰

Prusko v souvislosti s ultramontanismem obnovilo státní církev-protestantskou církev. V době kulturního boje mělo Prusko pověst nábožensky nejméně tolerantní země v Evropě. Což je vzhledem k ruské politice vůči nepravoslavným národům velmi nelichotivá bilance.

Ignác Döllinger

I Ignác Döllinger byl profesorem církevních dějin a na Vatikánském koncilu vystupoval v čele opozice, která se stavěla proti přijetí dogmatu o papežské neomylnosti. V 60. letech 19. století měl spor s papežem Piem IX.

⁴⁸ BAUER, František: *Bismarck, diplomat a státník*. Praha, Václav Petr 1941, s. 7.

⁴⁹ WOODWARD, L. E.: *The Diplomacy of the Vatican under Popes Pius IX. and Leo XIII.* Journal of the British Institute of the International Affairs, 3, 1924, č. 3, s. 16.

⁵⁰ GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha, Mladá fronta 1994, s. 246.

Döllinger zastával přesvědčení, že církev je schopna udržet si svou nezávislost a svobodu i pokud nebude mít vlastní stát. Popíral tedy nezbytnost církevního státu. Už asi deset let před Prvním Vatikánským koncilem byl Döllinger v opozici. V tisku polemizoval a popíral dogma papežské neomylnosti. Je zřejmé, že byl ve svých postojích do značné míry ovlivněn německým nacionalismem, neboť koncept papežské neomylnosti je románského původu a v německých zemích se nikdy pevně neujal. Dále zde byla prusko-francouzská válka, která vedla k německému sjednocení. Papež stál jednoznačně na straně Francie a nebyl ve svém postoji mezi papeži výjimkou. Ti vždy bránili německému sjednocení. Döllinger si získal na svou stranu především vyšší vrstvy-vzdělance a také mnoho historiků.

Döllinger papežskou neomylnost popíral svými články v novinách Augsburger Allgemeine Zeitung. Je třeba říci, že ve své kritice zacházel mnohdy až příliš daleko a upíral papeži i nezpochybnitelné zásluhy a autoritu, které papeži náleží. Teologův boj s papežem vyústil v založení Starokatolické církve, která se těšila Bismarckově podpoře.

První Vatikánský koncil

Pia IX. znepokojoval ideový a kulturní vývoj 19. století a v 60. letech se snažil o svolání koncilu, který by na tento vývoj reagoval. O úmyslu svolat koncil se papež zmiňoval již dlouho před jeho samotným zahájením. Především proto, aby si ověřil reakce evropských vladařů. „První okamžité reakce přišly z francouzského a italského parlamentu. Emile Ollivier, hlavní francouzský liberál, učinil 10. července 1868 významný projev, který jako by mluvil přímo ze srdce všech evropských liberálů. Podle něho měl koncil ‚světský stejně jako duchovní význam.‘ Státy byly znepokojeny, protože svolání koncilu nemělo pouze posílit integritu věřících, ale také reformovat principy národů a občanských společností.“⁵¹

Poté následovaly reakce z ostatních států, většinou nepříznivé. Papežův záměr svolat koncil se celkově setkal s neúspěchem. Toto odmítnutí později pravděpodobně přispělo k ustavení dogmatu o papežské neomylnosti. Po ohlášení dogmatu o papežské neomylnosti byl Bismarck v koncích. Nemohl

⁵¹ NOETHER, P. Emiliana: *Vatican Council I: Its Political and Religious Setting*. The Journal of Modern History, 40, 1968, č. 2, s. 11.

pochopit, jak se někdo může sám o sobě domnívat, že je neomylný. I on sám, ačkoliv byl velmi domýšlivý a jakýkoliv odpor přijímal jen stěží, si byl vědom, že toto je příliš. Mravnostní stránka této věci ho tížila méně než ta praktická, resp. mocenská. Hrozilo zde, že přijde o celý jeden stav-katolíky. Co když se bude rozhodnutí papeže a císaře odlišovat? Ke komu se věřící přikloní? Když měl papež kardinály schválenou svou neomylnost, byla odpověď na tuto otázku poměrně jasná. Bismarck sice katolíky nesnášel, ovšem byli také jeho lid a nemohl si dovolit o ně přijít. Dalším důsledkem by bylo, že biskupové by se stali úředníky cizího vladaře. Nepodléhali by již německé vládě ale papeži. Další zmatek pro katolické obyvatelstvo. Kancléř se snažil na toto reagovat pokusem o založení německé katolické strany, která by byla v tomto směru soběstačná a podléhala by německé vládě v mnohem větší míře. Tento úmysl se mu nepodařil uskutečnit.

Koncil začal 8. prosince 1869. Jako první se proti koncilu překvapivě postavilo silně katolické Bavorsko, jeho ministerský předseda Chlodwig Hohenlohe-Schillingsfürst vyzval ostatní německé mocnosti ke společnému postupu proti tomuto koncilu. Evropské státy se však nebyly schopné sjednotit na tom, zda koncil podporují nebo ne, a proto i přes značné protesty byl koncil nakonec zahájen. Odpůrců neomylnosti papeže (infallibility) byla na sněmu většina, ve svých projevech však byli velmi výrazní a to budilo dojem, že prosazení této doktríny bude těžší než ve skutečnosti bylo. Nakonec se situace vyřešila tak, že biskupové, kteří byli proti, ale nechtěli přijetí bránit, před hlasováním odjeli a na koncilu tak zůstala pouze hrstka nesmiřitelných odpůrců. Neomylnost byla vyhlášena 18. července 1870. „Na dogmatu o papežově neomylnosti je zajímavé to, že Pius IX. ho prohlásil ve chvíli, kdy se jeho osobní autorita začínala hroutit. Na I. Vatikánském koncilu se měly probírat primárně dvě otázky: formální deklarace neomylnosti a vztahy stát-církev v době oživení myšlenky italského sjednocení.“⁵²

„První vatikánský koncil definoval ve své „První konstituci o církvi“ nazvané „Pastor aeternus“ „úplnou a svrchovanou“ jurisdikční moc papeže nad celou církví a zároveň i neomylnost papežského učitelského úřadu.“⁵³ Papežský

⁵² BURNS, Gene: *The Papal Struggle with Liberalism*. The American Journal of Sociology, 95, 1990, č. 5, s. 11.

⁵³ HANUŠ, Jiří: *První sněm celosvětové církve*. Brno, CDK 2001, s. 31.

jurisdikční primát znamená, že papež má pravomoc zasahovat do záležitostí každé diecéze světa.

S přijetím jurisdikční moci papeže nad církví nebyl větší problém, dokonce i odpůrci neomylnosti papeže ji uznávali. Ovšem právě přijetí papežské neomylnosti byla problematická kapitola v dějinách katolické církve. Odpůrci měli především strach z toho, že zanikne jakákoliv debata a všechny spory se vyřeší dogmatickým prohlášením papeže. Také biskupové se začali bát o svoji moc. Velmi rychle si dokázali spočítat, že pokud papež bude mít svrchovanou jurisdikční moc a ke všemu bude neomylný, biskupům mnoho autority nezbude. Když dal Pius IX. v roce 1864 ve známost, že má úmysl svolat koncil, narazil na silný odpor. V jeho neprospěch hrála také mezinárodní situace, konkrétně válka Itálie s Rakouskem. Tím byl celý koncil oddálen a nepřátelé měli více času na nepřátelskou ofensivu. Zajímavé bylo, že papež na koncil pozval obě „ztracené děti“—protestanty a pravoslavné. Lze zde vycítit první pokusy a ekumenismus a náboženský dialog, ovšem tato snaha nepadla na úrodnou půdu. Pravoslavné opy a patriarchy toto pozvání spíše urazilo a rázně jej odmítli. „Řím zastával ultramontánní postoj, který ve vztahu ke sjednoceným východním církvím uznával pouze jejich liturgie, které mají podle Říma skutečnou hodnotu. Naopak odmítal východní právo, které se mělo co nejvíce přizpůsobit latinskému, neboť to je „rozvinutější, historicky pokrokovější a racionálnější.“⁵⁴ Protestanti na pozvání odpověděli urážkami v tisku. Jelikož bylo jasné, že koncil byl svolán za účelem prohlášení dogmatu, neodsoudili papeže pouze některé evropské vlády a panovníci, ale také mnohé university a jejich profesori, kteří nedokázali pochopit, jak si papež v 19. století může dovolit prohlašovat nějaká dogmata. Považovali svůj věk za příliš pokročilý na podobné rozkazy. Pius neměl přílišnou podporu ani mezi svými-katolíky. Mnoho z nich, především z vyšších vrstev, považovali tento krok za přinejmenším nešťastný, vzhledem k mezinárodní situaci. Velikým „pomocníkem“ v jejich protidogmatických argumentech se stal spis Ignáce Döllingera, který určil všem účastníkům koncilu. „Čerpali z něho vědecké a historické doklady, kterými dodávali vážnost svým vývodům. Byly to především připomínky četných středověkých zastánců koncilů proti papežům, hlavně postoj otců shromážděných na koncilech v Konstanci a Baselu, a

⁵⁴ HANUŠ, Jiří: *První sněm celosvětové církve*. Brno, CDK 2001, s. 37.

vzepřevších se z vážných důvodů tehdy navrhovanému článku víry o neomylnosti. Především se hlavně dovolávali výsostných práv rozumu, svobody bádání a vědy, které jsou tímto článkem otřeseny.⁵⁵ Ačkoliv odpůrci katolicismu navenek vystupovali proti Vatikánskému koncilu a argumentovali tmářstvím a zpátečnictvím, mnozí z nich, především státníci tajně doufali v jeho uskutečnění a v přijetí dogmatu o neomylnosti. Nabízela se jim totiž jedinečná šance, jak mohli poměrně racionálními argumenty napadat katolicismus před svými občany. Doufali, že ti budou reagovat masovým opouštěním katolické církve. Tyto naděje chovali především politici v Německu a ve Francii, ovšem zůstaly nenaplněny. Žádný masový exodus z lůna církve se nekonal. „V Německu byla sice založena Schultem Starokatolická církev v září roku 1871, pod ochranou vlády bavorské, bádenské a pruské, ve Švýcarech založil Herzog Křesťansko-národní církev a ve Francii vznikl Národní kult, ale všechna tato hnutí měla život v pravdě jepičí.“⁵⁶

Prvním závěrem koncilu byla konstituce Dei Filius, která vymezovala poměr mezi vědou a vírou, rozumem a vírou. Především konstituce odsuzovala racionalismus a nadřazovala duchovní řád. Dogma o neomylnosti bylo slavnostně vyhlášeno 18. července 1870. „Definice z 18. července pouze stanovovala, že papež vykonává plnou, řádnou, bezprostřední biskupskou moc nad veškerou církví i nad jednotlivými biskupstvími. Vztahuje se jak na záležitosti víry, tak také na disciplínu a řízení církve. Vysloví-li papež ex cathedra, to znamená při výkonu svých povinností pastýře a učitele všech křesťanů, pro celou církev závazné nařízení v některé ze záležitostí víry nebo mravů, pak je toto rozhodnutí, vycházející ze zvláštní jemu vlastní síly a nezávisle na schválení církve, neomylné a neměnné.“⁵⁷

Bismarckovi a jeho stoupencům se také nepodařilo odloučit od církve biskupy a kněze. I přestože někteří biskupové s dogmatem nesouhlasili, vydali tyto pastýřské listy, ve kterých ubezpečovali o jejich přetrvávající loajalitě k Vatikánu. Nekonal se tedy exodus obdobný tomu ze 16. století, jak se mnozí katoličtí věrní obávali. Pravda, v samotném Německu byla situace církve o to složitější, že mnozí odpadlí katoličtí kněží založili několik sekt, které vnesly mezi

⁵⁵ KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha, Ladislav Kuncíř 1946, s. 46.

⁵⁶ KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha, Ladislav Kuncíř 1946, s. 49.

⁵⁷ GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha, Mladá fronta 1994, s. 245.

věřící chaos. Mezi tyto sekty řadíme např. Boosiány, Päschliány, Maureriány a Michaelovy rytíře.

Z usnesení 1. Vatikánského koncilu vyplývá, že neexistuje žádné právní omezení papežské moci. V roce 1875 však němečtí biskupové proti tomuto protestovali a jejich námitky byly papežem Piem IX. schváleny. Podnět biskupům dal Bismarck, který prohlásil, že papež se tedy stává biskupem v každém jednotlivém církevním obvodu a z biskupů se stali pouze jeho úředníci. Vzhledem k Německu tedy biskupové degradovali na pouhé úředníky cizího panovníka (papeže). Jak jsem již zmínila, němečtí biskupové, vyprovokováni tímto prohlášením, v roce 1875 vydali kolektivní prohlášení, ve kterém zdůraznili, že papež je pouze biskupem římským.

Problémem 1. Vatikánského koncilu bylo, že byl předčasně přerušen. Byla vydána prohlášení o papežově jurisdikční moci a neomylnosti, ale kvůli neshodám byl koncil předčasně ukončen a nebyla vydána doplňující prohlášení týkající se moci biskupů. Z toho vzniklo mnoho nejasností a polemik. Koncil přerušila prusko-francouzská válka a následné obsazení Říma Piemontěany. Koncil byl tedy na neurčito přerušen, ovšem papežská neomylnost byla přijata. Proti dogmatu bylo poměrně mnoho vlivných biskupů, ale ti se báli ještě dalšího vnitřního štěpení církve, zůstali proto korektní. Ovšem krátce poté, co se mezi věřícími roznesla zpráva, že papež je oficiálně neomylný, začal hromadný exodus věřících z katolické církve. Nejvýraznější byl ve Francii, Německu a Švýcarsku. „Nové národní státy, zrozené prostřednictvím války a revoluce, požívaly plné oddanosti svých obyvatel. Liberální koncepty svobody víry a vzdělání, vědomí a svědomí, tisku a sdružování byly v přímém rozporu s církevním tradičním vnímáním morální, duchovní a vzdělávací péče o katolíky.“⁵⁸ V Německu se odpadlíci jali následovat Ignáce Döllingera, který založil starokatolickou církev a zanedlouho měl i „svého“ biskupa. Během kulturního boje Bismarck starokatolíky, kterých bylo nejvíce v Prusku, Bádensku a Bavorsku, výrazně upřednostňoval a zvýhodňoval. Dohromady jich bylo okolo 50.000, což představovalo v tehdejších poměrech silnou skupinu, která byla o to vlivnější, že sestávala především z intelektuálů. Během devadesátých let

⁵⁸ NOETHER, P. Emiliana: *Vatican Council I: Its Political and Religious Setting*. The Journal of Modern History, 40, 1968, č. 2, s. 3.

zaznamenala starokatolická církev v Německu výrazný početní úpadek a dnes ji tvoří pouze několik tisíc jedinců.

Po skončení koncilu Řím obsadila italská armáda a papežský stát zanikl. Všeobecně se očekával úpadek katolické víry a papežské moci. Stal se však pravý opak. Katolické prostředí si uvědomovalo, že tuto krizi může překonat pouze, pokud veškerou svou energii obrátí směrem k papeži, k posílení jeho vlivu a moci. Tak se také stalo a katolická církev z této krize vyšla vítězně. „Rozvoj sekularizace tedy nakonec paradoxně přispěl k tomu, že se posílila církevní identita a orientace na papeže, tedy ultramontanismus.“⁵⁹ „Za iniciátora ultramontanismu je považován Joseph de Maestre v souvislosti se spisem *Du Pape*.“⁶⁰

Nutno podotknout, že celá věc měla i své stinné stránky a to absolutní orientaci církve pouze samu na sebe a uzavření se okolnímu světu. Katolická církev nebyla schopna reagovat na svou dobu a ideologie, které přinášela – liberalismu, socialismus. Zejména kvůli odmítání socialismu a spojení se s konzervatismem ztratila velké množství členů, na což byla později nucena reagovat.

Pius IX. zemřel ráno 7. února 1878. I přes časté zmatky a těžkosti, které provázely jeho pontifikát, nelze mu upřít nevídaná schopnost přimknout věřící ke Svatému Stolci a ke katolické víře vůbec. Dokázal svůj úřad v každém ohledu posilnit a i když se nedožil vítězství katolicismu nad Bismarckovým Kulturkampfem, mnozí němečtí protestantští historikové, v čele s Leopoldem von Rankem, mu přiznávají jednoznačný úspěch v tomto souboji.

⁵⁹ HANUŠ, Jiří: *První sněm celosvětové církve*. Brno, CDK 2001, s. 48.

⁶⁰ SUCHÁNEK, Drahomír: *Bismarckův kulturní boj-kořeny, příčiny, souvislosti*. Historický obzor, 11, 2000, č. 11-12, s. 248.

4. Lev XIII.

4.1 Diplomatická politika Lva XIII.

Pontifikát Pia IX. byl neklidný a plný zvratů. Papež se musel vyrovnat s celou řadou nových výzev, kterým byla církev nedobrovolně vystavena. Papež se snažil za každou cenu udržet postavení svého úřadu, na druhou stranu mu bylo často vytýkáno, že svým dogmatickým postojem pouze jitril nové rány. „Po bouřích a zmatcích, které provázely pontifikát Pia IX., očekávalo se od příštího papeže znovunastolení míru, obzvláště lepší vztah Svatého stolce ke světským vládám. Tak byl už ve třetí volbě konkláve zvolen 20. února 1878 kardinál Gioachio Pecci, který byl považován za „umírněného.“⁶¹ Lev XIII. byl velmi politickým papežem, který se aktivně angažoval v evropském dění své doby a komunikoval s osobnostmi, které tvořily dějiny konce 19. století. Jeho oponenti mu jeho přílišnou angažovanost vytýkali a zdůrazňovali, že papež je především duchovním vůdcem. Proto při výběru jeho nástupce sehrálo toto hledisko významnou roli. Panovalo přesvědčení že po papeži „politikovi“ by měl nastoupit „duchovní pastýř.“ Lev XIII. byl pravým opakem Pia IX. v tom, jakým způsobem chápal cíl svého pontifikátu. „Štíhlý, asketicky vyhlížející Lev se odlišoval od robustního Pia vskutku nejen svým fyzickým zevnějškem,, ale také mnohem větší pružností své politiky.“⁶² Pius IX. si dal jako hlavní úkol chránit církev proti novým vlivům, které považoval za nepřijatelné. Celkově byl tedy zpátečnický a odmítal politiku své doby. Lev XIII. naopak toužil přiblížit církev moderní době, neboť mu bylo jasné, že je to nevyhnutelný krok. Jinak by ztrácel stále více věřících, kteří by ve volbě církev-nový proud (liberalismus, socialismus, racionalismus...) dali přednost právě nějakému novému proudu. Snažil se tedy přiblížit katolictví těmto novým směrům, aby věřící nebyli nuceni vystavovat své svědomí této volbě.

Lev XIII. si zadal jako hlavní úkol svého pontifikátu smířit se s evropskými velmocemi. I přestože měl po vládě Pia IX. jasnou podporu od lidu, bylo papežství na kordy s protestantskými vladaři. Ihned po svém zvolení

⁶¹ SEPPELT, Franz Xaver - SCHWAIGER, Georg: *Geschichte der Päpste. Von der Anfängen bis zur Gegenwart*. München, Kösel-Verlag 1964, s. 431.

⁶² HALAS, X. František: *Fenomén Vatikán*. CDK 2004, Brno, s. 293.

napsal dopis do Ruska a Německa, ve kterém vyslovil lítost nad současnou neutěšenou situací a vyslovil víru v brzké urovnání vztahů. Napsal též do Francie a do Švýcarska. Také s Anglií byly vztahy velmi chladné a papež psal přímo britské královně. V dopise vyjádřil úctu nad tím, co královna vykonala pro dobro křesťanů. Papežovou předností byla jeho diplomatická minulost, kdy působil v mnoha státech a dokázal si tam získat svou otevřenou povahou mnoho přátel a příznivců. Působil také v anglikánské Anglii, kde zanechal po své misi dobré jméno. Papež si uvědomoval důležitost komunikace s evropskými představiteli a často přijímal ve svém sídle krále, ovšem paradoxem je, že přestože byl papežem, přijímal pouze protestantské panovníky. Katolickým králům byl Vatikán zapovězen, protože papež odmítal přijímat hosty italského krále. Vítanými hosty tedy byli císař Vilém II. a anglický král Eduard II. O úctě, jaké se papež těšil v Německu svědčí fakt, že Bismarck určil papeže jako soudce v německo-španělském sporu o Karolinské ostrovy.

„Během jeho pontifikátu byla Evropa rozdělena do dvou táborů: Itálie byla spojencem Německa a Rakouska, protože papež dal přednost přátelství s Ruskem a Francií. Papežův výběr nebyl náhodný ani dokonalý. Snažil se udržoval dobré vztahy s Německem, které začalo vnímat církev jako opevnění proti rudému socialismu.“⁶³ S Francií udržoval papež dobré vztahy zejména proto, že chtěl zlepšit postavení katolíků v Rusku, které bylo velmi neutěšené vzhledem k carově politice, která byla úzce spojena s pravoslavnou církví a zejména s moskevským patriarchátem. Celkově lze říci, že Lev XIII. udělal na evropské panovníky mnohem lepší dojem než jeho předchůdce Pius IX. To se plně projevilo v roce 1888, kdy bylo padesáté výročí kněžského svěcení Lva XIII. Po celý rok panovaly mohutné oslavy, které vyvrcholily v basilice Svatého Petra v Římě. Papež obdržel mnoho darů, mezi nimiž nechyběly také pozornosti od anglické královny a německého císaře.

Po své negativní zkušenosti s Piem IX. se Bismarck aktivně zapojil do volby nového papeže. Přirozeně nemohl sám volit, nebyl kardinál, ovšem mohl tuto volbu poměrně účinně ovlivňovat ze zákulisí. Kancléř se pochopitelně nejvíce obával, že by byl opět zvolen „středověký“ papež. Docházelo mu, že jeho Kulturkampf nebyl právě nejšťastnějším politickým krokem a přál si jej

⁶³ WOODWARD, L. E.: *The Diplomacy of the Vatican under Popes Pius IX. and Leo XIII.* Journal of the British Institute of International Affairs, 3, 1924, č. 3, s. 130.

ukončit. Ovšem nikdy by jej neukončil sám, přiznal by tak svou porážku a na to byl příliš hrdý. Spíše potřeboval, aby byl zvolen papež-liberál, se kterým by byla možná dohoda. „Rakouský ministr zahraničí Andrassy se proto dohodl s Bismarckem, že zabrání eventuálnímu zvolení „zélótského jezuitského papeže“ Franzelina. Byl dokonce ochoten použít rakouského práva veta.“⁶⁴

„Dělnický papež“

Lev XIII. byl díky své encyklice *Rerum novarum* často přezdíván jako „dělnický papež.“ Pius IX. na socialismus reagoval odmítáním a zařadil jej mezi „bludné nauky“ ve svém Syllabu. Avšak na konci 19. století již nebylo možné socialismus takto přehlížet, protože byl příliš rozšířen a existovala celá řada dělnických spolků a organizací. „Do takto připravené nálady zazněla roku 1891 encyklika *Retum Novarum*. Ta působila na katolické sociální hnutí ve dvojnásobném směru. Jednak pro hnutí získala ty duchovní, kteří dosud stáli stranou, jednak posílila a podpořila katolické laiky na cestě, kterou se vydali. Strukturní reforma hospodářských poměrů se dostala nad pouhý charitativní pomocný opatření; také státní intervence, již katolický liberalismus vždy absolutně odmítal, byla v papežském dokumentu označena za schůdnou, v některých případech dokonce nevyhnutelnou cestu k řešení sociální otázky.“⁶⁵

Pius IX. svou politikou přispěl k tomu, že se dělníci začali více ztotožňovat s těmito spolky a naopak se obraceli ke katolické církvi zády. Jak se začala organizovanost dělníků zvyšovat, zvyšovaly se i počty věřících, které katolickou církev opouštěly. Lev XIII. si správně uvědomil, že ztracené věřící nezíská zpět potíráním socialistických myšlenek, ale naopak musí změnit postoj církve tak, aby dělníci měli pocit, že je schopná bránit jejich zájmy. Vydáním encykliky *Rerum novarum* tak papež vyhlásil nepsaný souboj všem socialistickým stranám a spolkům o jejich členy. V encyklice se vyjadřuje zejména k ochraně práv nejchudších a také vymezuje vztahy mezi státem a dělníky. „Z toho plyne, že se musí podporovati všechno, co pravděpodobně nějak prospěje postavení dělníků. Taková péče neuškodí nikomu; ba naopak

⁶⁴ GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha, Mladá fronta 1994, s. 248.

⁶⁵ MAIER, Hans: *Revoluce a církev. K dějinám počátků křesťanské demokracie.* CDK, Brno 1999, s. 151.

prospěje všem, poněvadž státu musí na tom velice záležeti, aby nebyli ve všestranné bídě ti, kdo tvoří tak nepostradatelné statky.“⁶⁶

Lev XIII. čelil stejnému problému jako Bismarck v Německu. Oba ohrožovali nově vznikající socialistické strany a dělnické spolky a oba nutně potřebovali dělnictvo přilákat zpět. Papež chtěl obnovit důvěru dělnictva v katolickou církev a německý kancléř v Německo. Na vzniklou situaci tak reagovali v podstatě stejně. Papež vydal svou encykliku a Bismarck sociální zákony, první svého druhu. U Bismarcka byla tato snaha ještě umocněna tím, že tyto spolky měly často mezinárodní charakter a to bylo vzhledem k neutěšené vnitřní situaci Německa třeba změnit. Německou identitu nejvíce ohrožoval lokálpatriotismus, který v prvních letech značně převyšoval identifikaci Němců s novým státem. Mezinárodní charakter mnoha dělnických organizací tuto situaci ještě zhoršoval a proto byla snaha kancléře o připoutání dělníků k Německu o to větší. Charakteristikou dělnických organizací také byly revoluční postoje, které volaly po změně starého řádu. To bylo v přímém rozporu s přesvědčením obou mužů. Bismarck, známý pro své konzervativní názory, nemohl strpět mohutný nástup revolučních myšlenek v řadách dělnictva. Stejně tak Lev XIII., jehož papežské postavení bylo zosobněním konzervativního řádu a úcty k tradici.

„Sociálními otázkami se zabývali někteří katoličtí myslitelé již před tímto papežem, stejně jako mnozí duchovní a laici nečekali na jeho výzvu, když šlo o organizování pomoci dělníkům. Lvu XIII. připadá zásluha, že tyto snahy zaštitil svou autoritou a dal jim naukové odůvodnění.“⁶⁷ Vydání encykliky *Rerum novarum* vyvolalo u široké veřejnosti odlišný dopad. Zatímco dělnické organizace, hlavní cíl encykliky, reagovaly většinou kladně, buržoazní kruhy byly pobouřeny a odmítaly výzvy k prosazování sociálního zákonodárství. Charita, která již tehdy patřila k dobrým společenským zvyklostem, se jim zdála dostačující.⁶⁸

Při hlubším zkoumání encykliky však zjistíme, že pobouření vyšších vrstev bylo přehnané a mnohdy zbytečné. Lev XIII. se rozhodně svou encyklikou nezařadil vedle marxistických a dělnických organizací, které hlásaly

⁶⁶ Encyklika Lva XIII., O otázce dělnické (*Rerum novarum*). Olomouc, Lidové knihkupectví 1931, s. 31.

⁶⁷ HALAS, X. František: *Fenomén Vatikán*. Brno, CDK 2004, s. 298.

⁶⁸ Tamtéž, s. 299.

nadvládu proletariátu a zrušení soukromého vlastnictví. Právě naopak. Papež, který přes veškeré své diplomatické umění stále zůstával konzervativcem, pouze upozorňoval na fenomén doby. Nadále hlásal nezbytnost soukromého vlastnictví, ovšem nabádal k většímu ohledu na nejnižší vrstvy, který by umožnil právě přijetí sociálního zákonodárství.

Usmíření s Německem

Lev XIII. byl papež-politik. Jeho předchůdce velmi zhoršil vztahy mezi Svatým Stolicem a mnoha evropskými státy, to se nyní snažil nový papež napravit. Byl mnohem více vstřícnější k liberálním zřízením. Na druhou stranu Lva XIII. nemůžeme považovat za nějakého pokrokaře. Spíše se „na rozdíl od svého předchůdce“, vyznačoval větší dávkou trpělivosti a pochopení. Usiloval o navrácení papežské moci nad státem, v tom byl pokračovatelem politiky Pia IX., který během svého pontifikátu o papežský stát přišel. Na druhou stranu se snažil o dohodu se sjednocenou Itálií. Ačkoliv papežova francouzská ani rakouská politika nebyla úspěšná, v Německu našel úrodnější půdu. Že vztahy mezi Bismarckem a papežem se budou odvíjet od Kulturkampfu, bylo zřejmé hned od počátku. Papež těsně po svém zvolení napsal kancléři dopis, ve kterém ho seznamoval se svým zvolením a zároveň v něm apeloval na kancléře a celou německou vládu, aby dopřáli katolíkům klid v jejich vlastní zemi. Vůči Bismarckovi učinil smířlivé první gesto papež. Souhlasil s tím, že katoličtí kněží se budou povinně registrovat u státních úřadů, na oplátku měly být májové zákony uplatňovány s daleko menší razancí, než tomu bylo doposud. Zajímavé na tomto bylo, že Lev XIII. uzavřel tuto dohodu s Bismarckem bez vědomí Centra. Když se to Windthorst dozvěděl, byl velmi rozhořčen a plánoval demonstrativně odejít z politiky. Nakonec zůstal, avšak nehodlal se podříditi Bismarckovi i přes uzavřenou dohodu se Lvem XIII. Kancléř, jakmile pochopil, že Centrum nezíská, zaměřil se na sociální demokraty.

„Jednání Bismarcka s papežským vyslancem Masellou z roku 1878 a vídeňským nunciem Jacobinim stejně jako další pokusy, nepřinesly žádný pozitivní výsledek. Velký pokrok kupředu znamenal, když Lev XIII. 24. února 1880 v dopise kolínskému arcibiskupství naznačil první náznak smíru. Konkrétně projevil ochotu akceptovat ohlašovací povinnost duchovních u vlády.

Ministerstvo uznalo přátelské smýšlení Jeho Svatosti.⁶⁹ V roce 1882 bylo obnoveno německé diplomatické zastoupení ve Vatikánu. Po deseti letech. I povinná registrace farářů u úřadů-a z toho vyplývající státní dozor, již nebyly tak důsledně vyžadovány. Avšak Lev XIII. byl zklamán reakcí Centra po první dohodě s Bismarckem, kdy se strana v čele s Windthorstem papežovu rozkazu vzepřela a nadále odmítala s kancléřem vyjednávat a spolupracovat. Centrum zůstávalo částečně v opozici, příležitostně hlasovalo s Bismarckem, když souhlasilo s navrhovanou legislativou. Během osmdesátých let tedy nebyly vztahy mezi Centrem a Bismarckem tak vyhrocené jako během Kulturkampfu, ovšem postojem Centra si nemohl být kancléř nikdy jist.

Bismarcka vedla k postupnému ukončení Kulturkampfu jak vnitřní, tak zahraniční politika Německa. Německo i deset let po sjednocení nebylo vnitřně spjaté a obyvatelé se stále nebyli schopni s novým státem plně identifikovat. Zřetelně převažovaly regionální identity. Dalším problémem byly jižní státy, které již při sjednocování Německa předváděly různé obstrukce a po zahájení Kulturkampfu se jejich vztahy s pruským vedením státu jenom zhoršovaly. Obyvatelé jižních států se v době kulturního boje jasně přidaly na stranu papeže a to chtěl kancléř nyní změnit.

Hlavním problémem pro usmíření mezi papežským stolcem a Německem se jevily májové zákony. „Jak psaly noviny, musel se boj nyní ukončit a za tímto účelem bylo třeba navázat jednání s papežským stolcem. Májové zákony podstoupily zkoušku a bylo shledáno, že nepředstavují žádnou překážku pro dohodu, která mohla být provedena, aniž by známé zákony musely být zrušeny nebo nějak měněny.“⁷⁰ Od roku 1882 Německo začalo postupně ustupovat od těchto zákonů a nakonec došlo i na jejich modifikaci. Tímto krokem Bismarck nesledoval pouze usmíření s papežem, ale také s Centrem, jehož postojem si nikdy nemohl být zcela jist. Proto kancléř přesvědčoval Lva XIII., ať učiní nátlak na Centrum, aby schválilo sedmiletý návrh zákona o vojenském rozpočtu.

Další okolností, která přinutila Bismarcka uvolnit Kulturní boj byla zahraniční politika Německa v letech 1884, 1885. V tuto dobu byla v německém

⁶⁹ SEPPELT, Franz Xaver - SCHWAIGER, Georg: *Geschichte der Päpste. Von der Anfängen bis zur Gegenwart*. München, Kösel-Verlag 1964, s. 438.

⁷⁰ SODERINI, Edoardo: *Leo XIII. Und der deutsche Kulturkampf*. Innsbruck, Tyrolia Verlag 1964, s. 55.

parlamentu velmi aktuální otázka kolonií. Na toto téma neexistovala jednota a Bismarck, ačkoliv německou imperiální politiku velmi podporoval, neměl pro ni jasného spojence. Spíše naopak. Centrum bylo bezvýhradně proti a socialisté také. Oháněly se před svými voliči-masami dělníků výrazy jako „útočný imperialismu“ apod. Toto nedělalo na obyčejné obyvatele, kteří měli přirozený strach z jakýchkoliv válek a sporů, dobrý dojem. Bismarckovi v této situaci reálně hrozilo, že by se spojili socialisté s Centrem a to by byl konec jeho zahraničním plánům. Musel tedy opět něco slevit ze své protikatolické politiky, aby se Centrum nepřiklonilo k socialistům. Německý kancléř projevil Lvu XIII. veliký výraz úcty, když ho určil jako arbitra na rozsouzení koloniálního sporu mezi Německem a Španělskem o Karolinské ostrovy. Papež ho na oplátku nazval „velikým kancléřem Bismackem.“⁷¹ Německo získalo skutečně rozsáhlé impérium, zejména v Africe, ovšem celkově byla Bismarckova imperiální politika neúspěšná. Nedokázal, jako třeba Velká Británie, tyto země zúročit, ani do nich správně investovat. Německo v Africe utopilo veliké množství peněz, z nichž až do dvacátého století nemělo žádnou návratnost. Později byl poměrně rentabilní Kamerun, avšak to byla pouze jediná země z mnoha.

„Závěrem je nutno konstatovat, že došlo k zcela zbytečnému konfliktu, který i přes vnější smír na dlouhá desetiletí poznamenal vztahy uvnitř německého národa a jen velmi postupně docházelo k vyrovnání předsudků a protikladů, které toto období plné vášní a nenávisti přineslo. Německý národ stálo proto mnoho sil než se skutečně stal i ‚říšským národem,‘ ve smyslu pocitu sounáležitosti k jedné vlasti a stal se vnitřně jednotný.“⁷²

⁷¹ TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck*. Praha, Knihní klub 1998, s. 226.

⁷² SUCHÁNEK, Drahomír: *Bismarckův kulturní boj – kořeny, příčiny, souvislosti*. Historický obzor, 11, 2000, č. 11-12, s. 258.

Závěr

Bismarckův Kulturkampf je jako celkový koncept historiky hodnocen spíše negativně. Německému kancléři a jeho kolegům ve vedení Německa však nelze upřít modernizaci, kterou německá správa díky tomuto sporu prodělala. Na tento problém oprávněně upozorňuje ve svém článku Ronald J. Ross. „V diskuzi o Kulturkampfu se opomíjí rozsah, v jakém Bismarckův stát modernizoval svou organizační strukturu, byrokratické postupy a administrativní étos.“⁷³ Přesto tato modernizace nestačila na úspěch. Zdokonalení administrativního a byrokratického systému bylo jednou z podmínek německého sjednocení a toto se skutečně podařilo, ovšem v otázce kulturního boje kancléř sílu Německého císařství přecenil. Měl proti sobě příliš silného protivníka, který měl staletí na svůj organizační vývoj a sjednocené Německo bylo vůči Vatikánu příliš nové a nezkušené. Přestože po založení Italského království byl Vatikán velmi oslaben, stále platil za jedno z nejdůležitějších mocenských center světa. Ačkoliv navenek tedy Bismarckův stát vystupoval jako nesmiřitelný odpůrce církve, který je schopen ji potírat na všech myslitelných frontách, ve skutečnosti Bismarck a jeho úředníci sílu německého státního aparátu přeceňovali. Celá německá katolická církev byla natolik provázaná s Vatikánem, že nebylo v moci Německa ji dlouhodobě úspěšně oslabit.

Za hlavní příčiny krachu Kulturkampfu jsou obecně považovány tyto: příliš silný soupeř, nedokonalá státní organizace bez jasné odpovědnosti jednotlivých úředníků a malá podpora obyvatelstva. Pro mou práci je důležitý posledně jmenovaný argument. Jak už jsem v průběhu práce několikrát zmínila, Bismarck nenašel pro svou politiku široké pochopení. Mohl se opírat pouze o určité názorové nebo národnostní skupiny obyvatel, avšak to v boji s katolickou církví nestačilo. Zajímavostí je, že se kancléř nakonec nejvíce musel spoléhat na podporu od liberálů, ačkoliv vnitřním přesvědčením byl konzervativec. Toto krátkodobé spojení bylo možné díky tomu, že každý se na Kulturkampf díval jinak. Zatímco liberálové jej chápali jako osvobození moderního člověka od středověkého tmářství a dogmatismu, Bismarckovi šlo naopak především o eliminaci vatikánského vlivu v zemi. Liberálům šlo tedy o účel ideologický, Bismarckovi o účel čistě politický. Jelikož však liberálové k prosazení svých

⁷³ ROSS, J. Ronald: *Enforcing the Kulturkampf in the Bismarckian State and the Limits of coercion in Imperial Germany*. Journal of Modern History, 1984, č. 56, s. 458.

myšlenek nezbytně potřebovali eliminaci papežské moci, uzavřeli s kancléřem tento sňatek z rozumu. Nutno podotknout, že záhy po oficiálním ukončení Kulturkampfu se liberálové s Bismarckem opět rozešli a ten obnovil spojení s konzervativci.

Bismarck počítal s podporou konzervativců, protože jejich řady byly plné pruské protestantské šlechty, avšak této podpory se nedomáhal, protože celá řada protikatolických zákonů a opatření se dotýkala také života protestantů. Například zrušení církevních sňatků způsobilo velkou vlnu nevole i v řadách protestantských církví, protože se týkalo všech křesťanů.

Hypotéza mé práce zní: „Bismarck prohrál Kulturkampf, protože Němci nebyli spjati s novým státem.“ Hypotézu jsem potvrdila, protože jsem několikrát uvedla argumenty, které toto dokazují. Základním je chování jihoněmeckých států v době německého sjednocování. Přes spojení všech německých států ve válce s Francií, jižní státy se skutečnému sjednocení s Pruskem dlouho vzpíraly a svolily až poté, co si vyjednaly celou řadu ústupků. Důvody, proč jižní státy odmítaly maloněmeckou variantu bez Rakouska byly dva. Zprvu se obávaly hegemonie Pruska a zadruhé si byly vědomy početní převahy protestantů v takto vzniklém státě. Jihoněmecké státy jako Bavorsko, Bádensko a Württembersko byly mnohem více orientovány na Rakousko než na Prusko. Proto pro ně bylo toto sjednocení po dlouhou dobu nepřirozené a do značné míry umělé. Bismarckova protikatolická politika jejich odměřený postoj k Německému císařství pouze upevnila.

Bismarck se tedy mohl v kulturním boji spoléhat pouze na protestantské severní státy. Zde byla podpora určitě větší než na jihu, ovšem nestačila ke konečnému vítězství. Problémem byla jednak nezanedbatelná polská menšina žijící v pruském záboru, jednak regionální patriotismus místních obyvatel. Ti jasně upřednostňovali příslušnost k jednotlivým německým státům před císařstvím. S novým státním celkem se identifikovali až postupně a Kulturkampf začal příliš brzy po sjednocení, aby mohl uspět. Pro to bylo potřeba zapojení všech protestantů v zemi a toho se Bismarck nedomáhal. Ačkoliv kulturní boj probíhal zejména v Prusku a pruská vláda byla jeho hlavním řídicím motorem, bylo nutné i zapojení obyvatel z ostatních zemí, protože Kulturkampf byl celoněmeckou záležitostí a tak mohl uspět pouze se zapojením co největšího

počtu Němců. Avšak Němci sami se mnohem více identifikovali se záležitostmi jednotlivých německých zemí než s kulturním bojem Německého císařství.

O německém kulturním boji toho bylo již napsáno hodně a vesměs všichni autoři se shodli v názoru, že se jednalo o jev negativní, který Německo na dlouhou dobu oslabil především vnitřně. Dále panuje všeobecný názor, že Bismarck Kulturkampf prohrál. Zatímco záporné důsledky kulturního boje bylo možno zkoumat většinou až s odstupem několika let či desetiletí, jasná prohra německého kancléře byla zřejmá již za jeho života. To, co jsem v literatuře o tomto fenoménu nejvíce postrádala, a proč jsem si vybrala téma Kulturkampf, byly příčiny Bismarckovy prohry. V literatuře všeho druhu se nejčastěji popisuje průběh, způsoby útlaku a nakonec cesta usmiřování se s Vatikánem. Ovšem málokdy jsem narazila na hlubší analýzu příčiny prohry Německa. Pokud se již o příčině psalo, nejčastěji se za ni považovala katolická církev a její po staletí budovaná silná pozice. S tímto jsem se však nemohla spokojit především z důvodu načasování celého Kulturkampfu. V 70. letech 19. století byl Vatikán oslaben jako dlouhou dobu předtím nebyl. Ztratil většinu svého území z důvodu italského sjednocení, odmítal komunikovat s italskými státníky a odmítal také diplomatický styk se zeměmi, které byly s italským královstvím nejvíce ve styku. Jelikož to byly země katolické, Vatikán v 70. letech 19. století paradoxně nejlépe vycházel s protestantskými zeměmi. Při pohledu na mapu Evropy nemůže být přátelství s Ruskem nebo s Velkou Británií rozhodně k zahazení, ovšem bývalá bezmezná podpora Španělska, Itálie a Francie je cennější. Pokud přihlédneme k náladám doby, kdy se stále více do popředí dostávaly nové ideologické a kulturní proudy, nemůžeme Vatikán považovat za předem jasného vítěze, jak byl často označován. Pravá příčina Bismarckovy prohry tkvěla proto především ve vnitřní politice Německa, kdy Němci neměli důvěru ve společný postup proti katolické církvi ani proti Vatikánu a celý „projekt“ sjednocení německých zemí jim byl ještě po několik let či desetiletí cizí.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Šimunkinová Terézia
Fakulta:	Filosofická fakulta
Katedra:	Katedra politologie a evropských studií
Vedoucí práce:	Doc. PhDr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
Rok obhajoby:	2009

Název práce:	Bismarckův Kulturkampf
Název v angličtině:	Bismarck's Kulturkampf
Anotace práce:	Práce pojednává o fenoménu kulturního boje v Německé říši, který byl veden mezi kancléřem Otto von Bismarckem a dvěma po sobě jdoucími papeži – Piem IX. a Lvem IX. V bakalářské práci jsou dále analyzovány jevy s tímto tématem bezprostředně související. Mezi nejdůležitější patří sjednocení německých států do jednoho císařství, dále pak útlak obyvatelstva katolického vyznání a v neposlední řadě také vliv kulturního boje na zahraniční politiku Německého císařství. Práce je ukončena usmířením mezi papežem Lvem XIII. a německým kancléřem a závěrečnou analýzou Kulturkampfu.
Klíčová slova:	Německé sjednocení, jihoněmecké státy, Vatikán, kulturní boj, německá zahraniční politika, protestantství,
Anotace v angličtině:	The thesis treats of the phenomenon of cultural struggle in German Empire, which was between the chancellor Otto von Bismarck and the two popes – Pius IX. and Leo XIII. There are also analyzed the phenomenons related to this topic in the thesis. The most important are unification of the German states into one empire, then subjection of the Catholics and also the influence of the cultural struggle over the foreign policy of the German Empire. The bachelor thesis ends with the conciliation between Leo XIII. and German chancellor and with the summarizing analysis of the Kulturkampf.
Klíčová slova v angličtině:	German unification, south-German states, Vatican, cultural struggle, German foreign policy, Protestants
Počet titulů použité literatury:	33
Počet znaků:	100 059
Jazyk práce:	Čeština

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Tištěné

Encyklika Lva XIII.: *O otázce dělnické (Rerum novarum)*. Olomouc, Lidové knihkupectví 1931, 54 s.

Okružní list Svatého otce našeho Lva XIII. Brno 1886, Papežská knihtiskárna rajhradských Benediktinů, 16 s.

Jiné prameny

Papežská encyklika Quanta cura Pia IX. z 8. prosince 1864.

<http://www.papalencyclicals.net/Pius09/p9quanta.htm> (16. 3. 2009)

SCHMIDT, Conrad: *The Present Condition of Social Democracy in Germany*. The Journal of Political Economy, 6, 1898, č. 4, s. 488-522.
(<http://www.jstor.org>)

LITERATURA

ALEMANN, von Ulrich: *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen, Leske+Büldich 2000, 232 s.

BAUER, František: *Bismarck, diplomat a státník*. Praha, Václav Petr 1941, 42 s.

BEUMELBURG, Werner: *Bismarck gründet das Reich*. Berlin, Bernard Stalling Oldenburg 1932, 458. s.

BLACKBOURN, David: *Progress and Piety: Liberalism, Catholicism and the State in Imperial Germany*. History Workshop, 26, 1988 autumn, s. 57-78.

BLANKE, Richard: *Bismarck and the Prussian Polish Policies of 1886*. The Journal of Modern History, 45, 1973, č. 2, s. 211-239.

BURNS, Gene: *The Papal Struggle with Liberalism*. The American Journal of Sociology, 95, 1990, č. 5, s. 123-1152.

GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha, Mladá fronta 1994, s. 246.

HALAS, X. František: *Fenomén Vatikán*. Brno, CDK 2004, 759 s.

HANUŠ, Jiří: *První sněm celosvětové církve*. Brno, CDK 2001, 121 s.

HOFMANN, Robert: *Geschichte des deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart*. München, R. Piper GmbH&Co.KG 1993, 381 s.

KADLEC, Jaroslav: *Dějiny katolické církve III.* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 1993, s. 443.

KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích.* Praha, Ladislav Kuncíř 1946, 441 s.

LUDWIG, Emil: *Bismarck.* Praha, Melantrich 1931, 589 s.

MAIER, Hans: *Revoluce a církev. K dějinám počátků křesťanské demokracie.* Brno, CDK 1999, 278 s.

MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck.* Olomouc, Votobia 1995, 189 s.

MORK, R. Gordon: *Bismarck and the „Capitulation“ of the German Liberalism.* The Journal of Modern History, 43, 1971, č. 1, s. 59-75.

MÜLLER, Helmut: *Dějiny Německa.* Praha, Lidové noviny 2004, 609 s.

NOETHER, P. Emiliana: *Vatican Council I: Its Political and Religious Setting.* The Journal of Modern History, 40, 1968, č. 2, s. 218-233.

PLETICHA, Heinrich: *Deutsche geschichte.* Gütersloh, GmbH 1987, 383 s.

ROSS, J. Ronald: *Enforcing the Kulturkampf in the Bismarckian State and the Limits of Coercion in Imperial Germany.* Journal of Modern History, 1984, č. 56, s. 456-482.

ŘEZNÍK, Miloš: *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794 – 1864).* Praha, Argo 2006, 391 s.

ŘEZNÍK, Miloš: *Polsko.* Praha, Libri 2002, 228 s.

SEPPELT, Franz Xaver - SCHWAIGER, Georg: *Geschichte der Päpste. Von der Anfängen bis zur Gegenwart.* München, Kösel-Verlag 1964, s. 431.

SODERINI, Edoardo: *Leo XIII. und der deutsche Kulturkampf.* Innsbruck, Tyrolia Verlag 1964, 366 s.

SUCHÁNEK, Drahomír: *Bismarckův kulturní boj – kořeny, příčiny, souvislosti.* Historický obzor, 11, 2000, č. 11-12, s. 248-258.

ŠUSTA, Josef: *Dějiny Evropy v letech 1812-1870.* Praha, VESMÍR 1923, s. 154.

TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck.* Praha, Knižní klub 1998, 294 s.

TRZECIAKOWSKI, Lech: *The Prussian State and the Catholic Church in Prussian Poland 1871-1914.* Slavic Review, 26, 1967, č. 4, s. 618-637.

WOODWARD, L. E.: *The Diplomacy of the Vatican under Popes Pius IX. and Leo XIII.* Journal of the British Institute of the International Affairs, 3, 1924, č. 3, s. 113-138.

ABSTRAKT

Práce pojednává o tzv. Kulturkampfu, který vyvolal kancléř Otto von Bismarck těsně po založení Německé říše. Text je členěn do čtyř hlavních kapitol, z nichž každá se věnuje problému z jiného úhlu pohledu. Hlavním cílem práce je zkoumat hypotézu o tom, že kancléř kulturní boj prohrál, protože německé obyvatelstvo necítilo sounáležitost s nově založenou Říší. První kapitola se tedy úzce věnuje procesu sjednocování Německa, které Kulturkampf bezprostředně předcházelo. Jelikož je hypotéza přímo spojena s postojem obyvatelstva k německému sjednocení a k následné protikatolické politice, jsou zde analyzovány také nálady běžných občanů.

Jelikož kancléř vedl svůj kulturní boj především na parlamentní půdě, druhá kapitola pojednává zejména o straně Centrum, která byla symbolem katolického odporu vůči kancléřově politice. Tato kapitola je spojena s nastíněním útlaku nejen německého, ale také polského obyvatelstva katolického vyznání.

Třetí a čtvrtá část práce analyzují postoj Vatikánu k situaci v Německu. Kulturkampf se vztahoval k době pontifikátu dvou papežů – Pia IX. a Lva XIII. Polovina celého textu je tedy věnována analýze vzájemných vztahů Německa s papežským státem.

Cílem práce bylo potvrdit hypotézu, že Otto von Bismarck prohrál jím rozpoutaný kulturní boj zejména proto, že nedokázal nalézt širokou podporu u obyvatel. Jak práce potvrdila, bylo toto odmítnutí podpory přímo spojeno s nově založenou Německou říší, která byla sjednocena přes odpor velké části obyvatel. Tento odpor byl ještě umocněn tím, že německé státy existovaly po staletí jako samostatné jednotky, proto u běžných občanů silně ještě několik let po sjednocení přetrvával regionální patriotismus spíše než identifikace se s kulturním bojem vedený celou Německou říší.

ABSTRACT

The thesis treats of so-called Kulturkampf, which was caused by chancellor Otto von Bismarck soon after the foundation of the German Empire. The text is dividend into four main chapters. Each of them follows the problem from the different point of view. The main goal of the thesis is to examene the

hypothesis that the chancellor lost the cultural struggle, because the German people weren't closed to the newly founded Empire. The first chapter is attended to the process of the unification of the Germany, which foreran the Kulturkampf immediately. Because the hypothesis is directly connected to the attitude of the inhabitants to the German unification and to the following contra-catholic policy, there are analysed also the moods of the ordinary people.

As chancellor conducted his cultural struggle mainly on the parlamentarian ground, the second chapter deals about the Centre Party, which was the symbol of the catholic resistance against the chancelor's policy. This chapter detects the subjection not only of the german but also of the polish Catholics.

The third and the fourth part of the thesis analyse the attitude of the Vatican to the situation in Germany. Kulturkampf related to the pontificate of the two pops – Pius IX. and Leo XIII. The half of the whole text is devoted to the analysis of the mutual relationships between Germany and the Vatican.

The goal of the thesis was the confirmation of the hypothesis, that Otto von Bismarck lost his struggle mainly because he wasn't able to find wide support among his people. As the text confirmed, this refusal of the support was directly connected with the newly founded German Empire, which was founded in spite of the resistance of the large part of the inhabitants. The resistance was raised yet by the regional patriotism of the people arising from the history. This regional patriotism was much stronger than the identification with the new Empire and persisted among the people several years after the unicifacion yet.

